

ANTTI MALINEN

JARI EILOLA

PIRITA FRIGREN

PERHEYHTEISÖ MODERNISOITUVASSA YHTEISKUNNASSA: IHANTEET JA ELETTY ARKI

Tässä luvussa tutkimme perheen merkitystä muuttuvassa yhteiskunnassa. Perheiden arki ja perhettä koskevat ihanteet ovat muuttuneet monin tavoin 1800-luvulta nykypäivään. Minkälaisen yhteisön perhe muodosti 1800-luvulla ja minkälaiseksi perheyhteisö muuttui 2000-luvun alkuun tultaessa? Samalla kun perheen ja erityisesti ydinperheen merkitys on korostunut, siihen on kohdistunut uudenlaisia paineita. Tässä luvussa kerromme, millä tavalla perhettä koskeva lainsäädäntö on muuttunut, miten perheiden toimeentulo ja sosiaaliset olosuhteet ovat muuttuneet ja minkälaisia sukupuolijärjestelmiä kulloinkin vallitsevat perhekäsitykset tuottavat. Lisäksi tutkimme perhettä elettyinä verkostona ja kerromme perheen ja suvun muuttuvista merkityksistä identiteetin rakennusaineina.

MODERNISOITUVASSA YHTEISKUNNASSA PERHE ja suku edustivat sekä jatkuvuutta että muutosta. Ne tuottivat jäsenilleen hyvinvointia, turvallisuutta ja rakkautta, mutta myös turvattomuutta,

pahoinvointia ja arvottomuuden tunteita. Yksilöiden kokemukset sisälsivät tyypillisesti elementtejä näistä molemmista ääripäistä. Perhettä ja sukua määrittivät ihanteet, jotka asettivat yksilöt erilaisiin sukupuolituneisiin rooleihin. Nämä roolit sisäistettiin vaihtelevin tavoin, ja niistä myös neuvoteltiin ja niitä saatettiin haastaa. Perhe-elämän historiallista muutosta voi tarkastella kriittisesti arvioiden kehityskertomuksena, joka heijastelee yhtäältä laajempaa murrosta ja hyvinvointivaltion rakentumista ja toisaalta yhä sallivampaa suhtautumista erilaisiin elämäntapoihin ja identiteetteihin.

Tässä luvussa tutkimme perhettä ihanteiden ja eletyn todellisuuden kohtaamispaikkana 1800-luvulta nykypäivään. Kysymme, mitä perhe on merkinnyt muuttuvassa yhteiskunnassa ja miten perheen ja suvun rajat on eletty todeksi. Läpäisevänä muutostekijänä oli ydinperheen nousu valitsevaksi perhemalliksi. Ydinperheideologia ei merkinnyt yhteiskunnan kokonaisvaltaista ja kertakaikkista ydinperheistymistä, vaan ydinperhe oli jo aiemmin ollut yksi hoivan, talouden ja asumisen järjestämisen tapa. Muutoksessa olikin kyse siitä, että isästä, äidistä ja lapsista koostuva biologinen perhe sai yhteiskunnassa yhä suuremman merkityksen ja legitimaation lasten kasvatusyksikkönä.

Lähestymme yhteiskunnan muutosta ja sen heijastumista perheeseen vähittäisenä prosessina. Vielä pitkään 1900-luvulle tultaessa rahvas omaksui rippikoulussa ja kinkereillä Vähä-katekismuksen huoneentaulusta patriarkaalisen ihannekotitalouden mallin. Siinä säätyyn, sukupuoleen ja siviilisäätyyn perustuva yhteiskunnan hierarkkinen järjestys rakentui uudelleen perheen tasolla. Toisaalta myös modernisaation myötä ilmenevillä muutoksilla oli juurensa kauempana menneisyydessä. Henkinen ja fyysinen muutosprosessi, jossa ydinperhe erkaantui suvusta, kotitaloudesta ja tilalla asuvista palkollisista, oli käynnistynyt jo 1800-luvun alkupuolella, erityisesti ylemmissä säätyryhmissä. Muutokseen vaikuttivat myös maaseutua ravistelleet tilattoman väestön ja vuokratiljelyn kasvu, itäsuomalaisten kaskeamisen ympärille rakentuneiden sukuyhteisöjen hajoaminen sekä uudisraivaus. Maataloudessa oli karjatalouden kasvun myötä enemmän työtä sekä piioille että rengeille, joten myös se, keitä perhepiiriin kuuluviksi mielletyt palkolliset olivat ja mikä heidän toimenkuvansa oli, oli muutoksessa. Palkolliset voitiin yhä useammin korvata päivätyöläisillä tai heidät saatettiin sijoittaa erillisiin asuintiloihin.¹

¹ Häggman 1994, 18–20; Rahikainen 2006, 165.

Tutkimme perhettä kolmesta näkökulmasta: Ensiksi lähestymme perhettä instituutiona, jota lainsäädäntö ja legitimoituidut käsitykset määrittävät. Toiseksi tarkastelemme perhettä toimeentulon ja sosiaalisten olosuhteiden jakamisen paikkana. Kolmanneksi lähestymme perheen elettyjä verkostoja sekä perhettä ja sukua identiteetin rakentamisen paikkana. Luku etenee kronologisesti sääty-yhteiskunnan purkamisesta kohti nykyaikaa. Ymmärrämme kulloinkin vallitsevat perhekäsitykset sukupuolijärjestelminä, jotka ovat joskus pakottaneet yksilöt elämään tietyissä muotissa ja sovittamaan minäkuvansa siihen sopivaksi. Toisaalta yhteiskunnalliset kriisit ovat monipuolistaneet ja muuttaneet perhetyyppien kirjoa pitkällä aikavälillä. Perhemuotojen moninaistuminen on puolestaan vaikuttanut siihen, miten vallitsevista perhekäsityksistä poikkeaviin läheissuhteisiin suhtaudutaan. Perheenjäsenten osallisuus kodin ulkopuolisissa sosiaalisissa ryhmissä, kuten työyhteisöissä, yhdistyksissä ja vapaa-ajan harrastuksissa, yleistyi modernissa yhteiskunnassa, mikä vaikutti perheen ja suvun rajojen ymmärtämiseen. Erityisesti lapsille ja nuorille syntyi uusia kodin ulkopuolisia sosiaalisia yhteisöjä kansakoulun ja oppivelvollisuuden vakiinnuttua. Yhteisöt laajenivat entisestään, kun yhä suurempi osa alle kouluikäisistä lapsista tuli varhaiskasvatuksen piiriin naisten palkkatyön yleistyessä.²

Perhe, suku ja sukupuoli murenevassa sääty-yhteiskunnassa

Monet 1800-luvun jälkipuoliskon lakiuudistukset muuttivat käsityksiä perheestä yhteisönä ja instituutiona. Esimerkiksi palveluspakon ja laillisen suojelun järjestelmän purkaminen 1860-luvulta alkaen sekä isännän kuritusoikeuden kaventaminen vuoden 1865 palkollissäännössä häivyttivät piikojen ja renkien asemaa biologisiin lapsiin rinnastettavina perheenjäseninä. Kotitaloudesta alkoi tulla yhä selkeämmin isästä, äidistä ja biologisista jälkeläisistä koostuva perhe. Perheyksikön sisäinen työnjako ja työstä saadun tuoton jakautuminen perheenjäsenten kesken pysyivät kuitenkin edelleen isännän päätösvallassa.

Kansakoulun ja vuonna 1921 voimaan tulleen oppivelvollisuuslain myötä lasten ja vanhempien väliseen kunnioituksen ja kasvatuksen vastavuoroiseen suhteeseen asetettiin kolmas, kodin ulkopuolinen osapuoli.

² Markkola 1994.

Opettajassa henkilöityvä koulumaailma otti kirkon vuosisataisen roolin tiedollisten ja taidollisten valmiuksien jakajana. Samalla perheen rooli traditioiden siirtäjänä sai astetta vähäisemmän painoarvon, kun vanhempien edustama elämänmuoto ei näyttäytynyt enää ainoana lapselle mahdollisena vaihtoehtona. Sosiaalinen tausta ja sukupuoli säätelivät silti voimakkaasti yksilölle soveliaaksi katsottua elämänpolkua. Perhe ei jäänyt koulumaailmasta ulkopuoliseksi. Perheen, eri toten äitien, saama uusi tehtävä koski koulunsa aloittavan lapsen valmistelemista koulutielle. Myös isät saattoivat ottaa aktiivisen roolin lastensa kouluttamisessa ja heidän sosiaalisen nousunsa edistämisessä.³

Perheen rajat avautuivat lasten kasvatuksen ja koulutuksen osalta ulkomaailmaan, joskaan lasten kasvatus ei varhaismodernin ajan kotitaloudestakaan rajoittunut vain oman kodin piiriin. Varhaismodernissa yhteiskunnassa harvoille avautuneen opintien lisäksi monet yhteiskuntaryhmät ulkoistivat kasvatusvastuuta kodin ulkopuolelle. Esimerkiksi käsityöläis-, kauppias- ja aatelisperheissä tärkeä osa poikien kasvatusta oli muista saman säätyryhmän perheistä saatu kokemus säädynmukaisesta elämästä ja ennen kaikkea ammatinharjoittamisesta.⁴

Alemmissakin sosiaaliryhmissä lapsista huolehtivat ajoittain muut kuin lähisukulaiset. Etenkin taloudellisesti tiukkoina aikoina lapsia voitiin antaa väliaikaisesti muihin perheisiin hoitoon.⁵ On vaikea arvioida, missä määrin lapsia sijoitettiin kodin ulkopuolelle itsenäisyyttä edeltävällä ajalla, sillä vain osa toiminnasta tapahtui virallisesti seurakunnan elänehoidon kautta. Sijoittaminen saattoi olla perheiden epävirallisesti järjestämää, tilapäistä ja lyhytkestoista.

Lasten maailma laajeni kodin ulkopuolelle, kun he osallistuivat perheen elättämiseen työskentelemällä tehtaissa, palkollisina, apulaisina ja muissa tehtävissä. Lähes 30 prosenttia kulutustarvikkeita valmistavien tehtaiden työvoimasta koostui 1860-luvulle tultaessa alle 15-vuotiaista. Tulitikkutehtaissa lapsityövoiman osuus nousi jopa 60 prosenttiin. Vasta vuoden 1879 asetuksella rajoitettiin alle 12-vuotiaiden lasten työsäkäyntiä, ja vuonna 1889 alle 12-vuotiailta kiellettiin työnteko tehtaissa. Samalla vanhempien lasten työaikaa rajoitettiin koulukäyntiä varten. Keskustelu työläisperheestä ja lapsityöstä teki perheistä ja niiden elämäntavasta asian, jota yhteiskunnan ja sen hyväksi toimivien vapaaeh-

3 Keravuori 2015; Tuomaala 2011, 95–110; Ollila 1998; Jalava 2011, 74–77.

4 Häggman 1994, 55–56.

5 Ks. esim. Sköld 2006, 15–21, 147–160.

toisorganisaatioiden tuli valvoa, arvioida moraalisesti sekä ennen kaikkea valistaa.⁶

Vuokralaisuus muodosti monille perheenkaltaiset olosuhteet tai niiden korvikkeen. Yhteinen koti jaettiin sukulaisten, hoidokkien ja asukkien eli alivuokralaisten kanssa. Asukkien pitäminen oli tapa totuttaa nuoret, naimattomat ja usein vastikään maalta muuttaneet tuttavat kaupunkilaiselämään. Arkea jaettiin tehtaiden vuokratasarmien tai muiden vuokra-asuntojen yhteiskeittiöissä, leivin- ja pyykkituovissa, vedenhaku-paikoilla sekä kaupunkilaisten peltopalstoilla ja navetoissa.⁷ Kaupungistuminen muutti kuitenkin ymmärrystä siitä, ketkä kuuluivat perheyhteisöön ja mitkä olivat tämän yhteisön yksityiskäyttöön varattuja tiloja.

Köyhyyden kokemuksista kertova kansanperinneaineisto osoittaa, että vaikka perheissä ei ollut mahdollisuutta elää yhden palkan varassa, miesten kunniakäsitelyssä perheenisän velvollisuus oli elättää kotiväkensä. Miehet ajattelivat myös puolison jakavan tämän käsityksen.⁸ Äidit jäivätkin huolehtimaan kodista, mikäli muiden perheenjäsenten työpanos riitti elannon saamiseksi. Ydinperheideologian iskostumista työväestön elettyyn todellisuuteen kuvaa 1800-luvun lopulla muotoutunut malli perhepalkasta, jonka nojalla perheellisille miehille vaadittiin korkeampaa palkkaa. Malli syrji yksinhuoltajiaitejä ja naimattomia naisia, jotka elättivät iäkkäitä vanhempiaan.

Ydinperheistymisen käänköpuolena yhteiskunnassa oli yhä enemmän kotitalouksia, jotka eivät koostuneet isästä, äidistä ja heidän lapsistaan. Avioliitto perheen peruspilarina ei sekään koskenut kuin osaa väestöstä. Jo ennen 1860-luvun nälkäkriisiä alkanut yhteiskunnan huono-osaisuuden kasvu näkyi avioliittoisuuden vähenemisenä, leskien ja muiden yksinhuoltajien talouksien lisääntymisenä sekä aviottomien lasten osuuden kasvuna.⁹ Ruotsissa 1800-luvun lapsista jopa 30–60 prosenttia menetti toisen vanhempansa ennen 15. ikävuottaan.¹⁰ Lapset olivat todennäköisemmin isättömiä kuin äidittömiä, mitä selittää yhtäältä syntyminen avioliiton ulkopuolella ja toisaalta miesten suurempi kuolleisuus. Nykytermein uusperheiksi kutsuttuja kotitalouksia syntyi leskien solmiessa uusia avioliittoja ja tuodessa lapsensa uuteen perheeseen. Arjessa sukulaisten merki-

6 Pulma 1987, 55; Markkola 2014, 149; 1994.

7 Markkola 1994; Juntto 1990, 72–121.

8 Stark E. 2011, 197–200.

9 Voutilainen 2016; Frigren 2016; Pulma 1987, 48; Markkola 1994.

10 Sköld 2006, 105.

tys hoivan jakajina saattoi pysyä suurena, ja kaukaisemmatkin sukulaiset voitiin nähdä perheenjäseninä. Perheen jatkeena olevan suvun merkitys konkretisoitui esimerkiksi kummiverkostoissa. Kummeja valittiin myös ammatillisin perustein ja hakemalla siteitä itseä sosiaalisesti tai taloudellisesti korkeammassa asemassa oleviin.¹¹

Ydinperheideologia sisälsi ajatuksen kumppanuuteen ja jaettuun vastuuseen perustuvasta kasvatuksesta ja kodin rakentamisesta.¹² Lisääntynyt siirtolaisuus ja palkkatyöt veivät erityisesti miehet pois fyysisestä kodinpiiristä, ja samalla naisten vastuu kodinhoidosta kasvoi. Perheet olivat hajallaan erityisesti silloin, kun miehen ammatti vaati liikkumista, kuten sotaväessä, kuljetusalalla, satama- ja merenkulkutyössä sekä urakkaluontoisessa siirtotyössä. Erityisesti 1860-luvun nälkäkriisi sekä vuoden 1918 sisällissota loivat perherakenteisiin suuria vinoutumia. Nälkäkriisin aikainen aliravitsemus laski rankasti syntyvyyttä, ja sisällissodan vuoksi noin 20 000 lasta jäi orvoksi tai isättömäksi. Valkoisen Suomen asenteet punaorpoja ja leskiä kohtaan olivat kielteiset, ja vääranlaisena tai yhteiskuntaa uhkaavana pidettyyn äitiyteen ja vanhemmuuteen puututtiin sijoittamalla punaorpoja kasvattilapsiksi ja hoitolaitoksiin. Toisaalta punaleski-perheiden parissa tehty työ merkitsi orastavaa huomiota lastensuojelun kehittämis- ja järjestämistarpeille.¹³

Sosiaaliturvaa koskeva säätely oli yksi keskeisimpiä kanavia siirtää uudenlaista perheideologiaa alempiin yhteiskuntaryhmiin.¹⁴ Ydinperheen pyhittäminen näkyi 1800-luvun jälkipuoliskolla esimerkiksi löytölastenkotien vastustuksessa, kotihoidon suosimisessa köyhäinhoidon muotona, suoraan alenevassa polvessa sukua olevien perheenjäsenten keskinäisessä huoltovastuussa sekä miehen perheenelättäjyyttä korostaneessa köyhäinhuoltolainsäädännössä. Säätö-yhteiskunnan purkautumisvaiheessa paikallisyhteisöjen tarjoama apu rajoittui lähinnä kunnalliseen köyhäinhoitoon sekä ammattikuntien, tehtaiden ja ruukkien keskinäiseen aputoimintaan ja ensimmäisin vapaaehtoisin hyväntekeväisyysjärjestöihin. Järjestöjen määrä kuitenkin kasvoi koko ajan, mikä vahvisti kansalaisyhteiskuntaa. Sosiaalisen turvan käsitteellistä muutosta edisti sosiaalireformismi, joka

11 Kummiverkostoista ks. esim. Uotila 2013.

12 Räisänen 1994.

13 Kaarninen 2008.

14 Häggman 1994; Pulma 1987, 45, 53; Markkola 2014, 148. Valtion orpokodiksi vuonna 1869 muutettu Kylliälän lastenkoti oli pitkään ainoa valtiollinen lastenhoitolaitos. Sen kohderyhmänä olivat pahantapaisiksi määritellyt lapset. Vuosisadan lopulla perustetut lukuisat yksityiset lastenkodit täydensivät kasvanutta huollontarvetta.

tähtäsi yhteiskunnallisten epäkohtien poistamiseen. Erityisesti turvattomien lasten hoivan tuli välittää kasvatuksellisia ja moraalisia arvoja ja turvata henkisesti mielekkään elämän materiaaliset edellytykset.¹⁵

Sääty-yhteiskunnan purkautuminen ja ydinperhettä koskevien ihanneiden läpimurto merkitsivät vallan uudelleenjakoa perheessä. Isäntävaltaa kavensivat lait avioehdosta (1868) ja aviovaimon oikeudesta ansiotulojensa hallintaan (1889) sekä vuoden 1889 rikoslaki, joka teki aviopuolison pahoinpitelystä asianomistajarikoksen. Vuoden 1864 laki vapautti puolestaan yli 25-vuotiaat naimattomat naiset holhouksenalaisuudesta. Perhekäsitysten hidasta muutosta kuvastaa toisaalta se, että aviomiehen edusmiehisyyks kumottiin vuonna 1930 voimaan astuneessa avioliittolaissa, ja esimerkiksi lasten fyysinen kurittaminen kriminalisoitiin vasta vuonna 1983.¹⁶ Perheen sisäistä tyttärien ja poikien välistä eriarvoisuutta kavennettiin pohjoismaista esimerkkiä seuraten vuonna 1878 voimaan tulleella lailla tasa-arvoisesta perimyksestä, joka oli ollut kaupungeissa voimassa jo vuoden 1734 Ruotsin valtakunnan lain nojalla. Sisarukset eivät kuitenkaan olleet täysin tasa-arvoisessa asemassa. Vuoden 1878 perintölaki salli veljien lunastaa sisartensa osuuden, ja tilaa jatkoikin usein veljistä vanhin.

Patriarkaalisen vallan rapautumista nopeuttivat työn ja tuotannon vähittäinen siirtyminen alkutuotannosta ja tiloilta palkkatyöhön ja kodin ulkopuolisille työpaikoille. Maatalous säilyi kuitenkin merkittävänä elinkeinona pitkälle toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan. Myös kirkon valta säädellä avioliittoa ja perhettä muuttui, mikä vaikutti 1800-luvun jälkipuoliskon perhekäsityksiin. Kirkollisesta tuomiovallasta luopuminen, esimerkiksi avioliiton ulkopuolista seksuaalielämää koskien, edesauttoi perheen ja sen sisäisten konfliktien yksityistymistä pois yhteisön sosiaalisen ja moraalisen kontrollin ulottuvilta. Eriuskolaislaki, siviilivihkiminen ja uskonnonvapauslaki lopettivat evankelisluterilaisen kirkon roolin avioliiton ainoana sinetöijänä. Joillain osa-alueilla kirkon rooli perhe-elämän säätelijänä säilyi pitkään, mistä esimerkkinä on kielteinen asenne eronneita ja näiden uusia avioliittoja kohtaan.¹⁷ Perheen ja suvun piirissä asenteet eronneita kohtaan eivät kuitenkaan välttämättä olleet yksinomaan kielteisiä, ja erillään asuminen ilman virallista avioeroa oli vanhastaankin käytetty tapa säädellä perheen rajoja ongelmatilanteissa.¹⁸

15 Markkola 2014, 141.

16 Reformeista ks. esim. Saarimäki 2010; Stark L. 2011.

17 Saarimäki 2010.

18 Ks. esim. Johansen 2005, 180.

Perhe joutui arvioimaan rajojaan esimerkiksi tilanteissa, joissa lapsi oli tehnyt ”epäsäätyisen” puolisonvalinnan tai poikkesi seksuaalisuudeltaan totutusta heteronormatiivisuudesta. Vaikka lasten oma päätösvalta avio-
liiton solmimisessa lisääntyi, vielä 1800-luvun lopulla koettiin painetta löytää puoliso vertaisista eli samasta säätyryhmästä.¹⁹ Suhtautuminen homoseksuaalisuuteen saattoi olla agraariyhteisössä suhteellisen suvaitsevaista siinä mielessä, ettei syrjintä välttämättä johtanut ulossulkemiseen tai fyysiseen kaltoinkohteluun. Mieheyden ja naiseuden symboliset rajat eivät välttämättä olleet ylittämättömiä, tai rajan ylittäviä saatettiin sietää ja heitä syrjittiin lähinnä huumorin tasolla.²⁰

Ydinperheideologian vahvistumisesta huolimatta sosiaaliset yhteydet kaukaisempiin sukulaisiin ja ei-sukua oleviin säilyivät. Perhe pieneni ja yksityistyi, mutta suvun rooli pysyi vahvana tai se sai uusia muotoja. Toisella paikkakunnalla asuva sukulainen saattoi esimerkiksi olla ratkaisevassa roolissa auttaessaan nuorta sukulaista tai -miestä tämän lähdettyä kotoaan työnhakuun tai opiskelemaan. Suku ei välttämättä ollut pahin myöskään Amerikan-siirtolaisille, vaan maantieteellisesti ja usein ajallisestikin pitkäksi venynyt etäisyys sukulaisista kasvatti joskus tarvetta ja tietoisuutta sukuun ja perheen kuulumisesta.²¹

Hoivan ja työnteon tilojen sukupuolittuneisuus

Suomalaiset perheet elivät 1920-luvulle tultaessa edelleen pääasiallisesti maaseudulla ja saivat toimeentulonsa maa- ja metsätaloudesta. Kaupunkiväestön osuus jäi alle 20 prosenttiin. Noin 70 prosenttia väestöstä asui edelleen syntymäkunnassaan ja 90 prosenttia syntymäläänissään.²² Perheet elivät melko tutuissa ympäristöissä ja sukulaistensa lähellä, ja vielä toisen maailmansodan jälkeenkin usein myös samassa taloudesta. Kolmen sukupolven yhdessäasumisen yleisyydestä kertoo, että noin joka kymmenes alle 16-vuotias lapsi asui perheessä, johon kuului isovanhempi.²³

Suomalaisten perhe-elämää koskevissa käsityksissä ja odotuksissa ta-
pahtui muutoksia, mikä näkyi ennen kaikkea lapsiluvun rajoittamisena.

19 Stark E. 2011, 174–187.

20 Löfström 1999.

21 Amerikan siirtolaisuuden vaikutuksesta suvun muistiin ja suvun ymmärtämiseen ks. Latvala 2005, 184–185.

22 SVT (Suomen Virallinen Tilasto) VI:56:2.

23 KM 1952:11, 24.

Kaskiviljelijät ruokalevolla, Maaningan Tuovilanlahdella vuonna 1928. *Museovirasto, kuvaaja Ahti Rytkönen, 1928.*

Muutokset kumpusivat osaltaan yhteiskunnan tilanteesta: esimerkiksi sisällissota ja 1930-luvun lama heikensivät toimeentuloa ja vähensivät avioitumista. Lapsiluvun säännöstely ja perhesuunnittelu voidaankin nähdä selviytymisstrategioina.²⁴ Perhesuunnittelun yleistyminen ei kuitenkaan ollut vain reagointia muuttuneisiin olosuhteisiin, vaan myös imeväiskuoleisuuden väheneminen vaikutti syntyneisyyden alenemiseen.²⁵

Itäisessä ja pohjoisessa Suomessa, jossa vuoden 1945 maanhankintalakiin pohjautuva asutustoiminta oli vilkasta, perheet säilyivät taloudellisenä toimintayksikkönä pitempään kuin muualla maassa. Tästä syystä Suomen itäisissä ja pohjoisissa lääneissä myös ruokakuntien koot pysyivät huomattavasti muuta maata suurempina. Korkean lapsiluvun alue alkoi Oulun läänin eteläosista ja ulottui Lapin läänin perukoille. Toisen maailmansodan jälkeen osassa Lapin läänin kunnista alle 16-vuotiaita oli yli 40 prosenttia väestöstä.²⁶ Lapsiluvun lisäämistä kannusti osaltaan asu-

24 Peltola 2008, 196–202.

25 Lento 1951, 27; Koskinen ym. 2007, 213–213.

26 Suometsä 1951, 12.

tuslainojen maksuun liitetty vapaavuosi, joka myönnettiin lapsen syntymisen perusteella.²⁷ Samanlaisia väestöpoliittisia kannustimia liittyi kodinperustamislainaan ja verotukseen. Perheettömät suomalaiset olivat huonommassa asemassa suhteessa erilaisiin taloudellisiin ja sosiaalisiin etuisuuksiin; esimerkiksi vuokrasäännöstelyjä asuntoja jaettaessa monilapsiset perheet ohittivat perheettömät.

Perheellisille maanhankintalaki mahdollisti asumiseen ja elinkeinon liittyvien haaveiden tavoittelun ja toteuttamisen. Kodinrakentaminen vahvisti pientilallisen elämänhallintaa, mutta samalla se loi uusia velvoitteita. Unelmien ja elämänhallinnan tavoittelulla oli hintansa, joka realisoitui usein velkataakkana ja suurena työmääränä. Taloudelliset riippuvuussuhteet määrittivät perhesuhteita erityisesti maaseudulla.²⁸

Perheviljelmien ylläpito vaati kaikkien perheenjäsenten työpanosta ja tuotti työetiikkaan pohjautuvaa kumppanuutta.²⁹ Erityisesti perheemännille suunnattu neuvonta ja kotitalousvalistus korostivat emäntien tekemän työn arvokkuutta ja loivat samalla oikeanlaisen emännyyden normeja, muun muassa ajatuksen yhteisistä perheaterioista. Ohjeita jaettiin ja normeja välitettiin esimerkiksi Marttaliiton julkaisemassa *Emäntälehdessä*. Näin työväestön parista alkanut perhekasvatus laajeni 1900-luvun alkupuolella talonpoikaissäestölle suunnattuun valistukseen. Käytännön elämässä ruokailu noudatteli usein kuitenkin pelto- ja lypsytyöiden tai vuorotyön määräämiä rytmejä.³⁰

Vuonna 1930 voimaan astunut avioliittolaki antoi vaimoille mahdollisuuden, ainakin lain puitteissa, päättää itse osallistumisestaan perheen ulkopuoliseen elämään, olipa kyse ansiotyöstä, yhteiskunnallisesta tai muusta toiminnasta.³¹ Laki laajensi perusteita, joilla avioeroa voitiin hakea. Silti taloudellinen riippuvuus ja maalaisyhteisöjen sosiaalinen paine johtivat tilanteisiin, joissa ongelmienkin täyttämää perhe-elämää oli jatkettava. Muistitietoon ja haastatteluihin pohjautuva tutkimus on tuonut esille, kuinka vaikeuksien keskellä eläneet naiset kykenivät kokemaan selviytymistaistelunsa kulttuurisesti merkitykselliseksi ja yhteiskunnalliset odotukset täyttäväksi.³² Tämä ei kuitenkaan poistanut sitä tosiasiaa, että naisten jaksaminen, uupuminen ja välillä myös katkeroituminen nousi-

27 Hult 1995, 334.

28 Heikkinen 2006.

29 Rantalaiho 1994.

30 Ollila 1993, 303.

31 Lähteenmäki 1997, 254; Latvala 2005, 153.

32 Hännikäinen 1998.

vat todelliseksi ongelmaksi. Naiset olivat monin tavoin sidottuja aviomieheensä ja aviomiehen sukuun, ja miniäksi taloon tulleet naiset kokivat monesti asemansa turvattomaksi ja alisteiseksi.³³

Perheenäitien ja -emäntien työaikaa koskevat tutkimukset toivat esille, että 1930–1940-luvuilla pientilan emännän työpäivä venyi jopa 15–16 tuntiin. Kotiäitienkin työaika nousi 10–12 tuntiin. Toisaalta raja sen välillä, mitä naiset mielsivät kotitöiksi ja mitä lastenhoidoksi, oli häilyvä. Ajankäyttötutkimusten mukaan perheenemännät ilmoittivat käyttävänsä 1940-luvun lopulla perheen hoitoon, eli käytännössä lasten perustarpeiden tyydytykseen, keskimäärin vain 40–50 minuuttia päivässä. Silti esimerkiksi vauvojen ja pikkulasten kaitseminen, vaatehuolto ja puhtaudesta huolehtiminen olivat aikaa vievää työtä.³⁴ Eniten perheenäitien aikaa kului ruoanlaittoon, siivoukseen ja vaatteiden valmistukseen. Kaupungeissa myös ostosten teko – ja säännöstelyn aikana erityisesti jonottaminen – vaati aikaa. Vuonna 1951 perheenäideiltä kului pelkästään välttämättömien ostosten tekoon keskimäärin vajaa kuusi tuntia viikossa.³⁵ 1940–1950-lukujen vaihteessa kotiapulaisia oli noin 35 000, mutta he työskentelivät vain vajaassa neljässä prosentissa kaikista perheistä.³⁶

Perheenemäntien ylläpidosta keskusteltiin aikakauslehdistön lisäksi viranomaisasioinnin yhteydessä. Naiset hakivat tukea perhe-suunnitteluun muun muassa Väestöliiton sosiaalineuvoista, joilla oli mahdollisuus myöntää raskaudenkeskeytyksiä sosiaalisten tekijöiden perusteella.³⁷ Vaikka naisten kuormittuneisuus tunnustettiin, väsymyksen tai ahdistuneisuuden tunne ei kuitenkaan riittänyt raskaudenkeskeytyksen syyksi. Naiset asetettiin hoivaroolleihin jopa heidän oman terveytensä kustannuksella. Lääkäreiden arvioiden mukaan 1930–1940-luvuilla tehtiin vuosittain noin 20 000–30 000 laitonta aborttia. Raskaudenkeskeytyksiin vaikuttivat moninaiset tekijät: joissakin tapauksissa naiset eivät olleet valmiita tai halukkaita näkemään itseään äitinä, vaan identifioivat itsensä vielä nuoriksi naisiksi.³⁸

Kaupungeissa lama ja miesten kasvava työttömyys lisäsivät 1930-luvulla naisten suhteellista osuutta työvoimasta. Vuonna 1932 naisten osuus teollisuuden työvoimasta lähenteli jo 40 prosenttia. Toisen maailmanso-

33 Heikkinen 2006; Määttänen 1993.

34 Malinen & Tamminen 2017, 137.

35 Gebhard 1951.

36 SVT (Suomen Virallinen Tilasto) VI Väestötilasto C102:7, 8.

37 Valvanne 1953.

38 Jabai 2015.

dan ja työvoimapulan vuosina naisten työssäkäynti yleistyi entisestään, ja töiden tekemisessä tapahtui laadullisia muutoksia. Rajoja miesten ja naisten töiden väliltä jouduttiin poistamaan. 1950-luvun alussa laskettiin, että noin 300 000 naimisissa olevaa naista, kaupungeissa noin joka toinen naimisissa oleva, työskenteli kotitalouden ulkopuolella.³⁹

Naimisissa olevien naisten työssäkäyntiä vaikeutti monien työnantajien kielteinen suhtautuminen perheenäitien palkkaamiseen. Sitäkin suuremmat työssäkäynnin vaikeudet liittyivät lastenhoidon järjestämiseen. Lasten osa- ja kokopäiväisten hoitopaikkojen määrä oli huomattavan pieni suhteessa hoidon tarpeeseen. Esimerkiksi vuonna 1948 kaupungeissa oli hoitopaikkoja noin 15 500 ja maaseudulla vain 2 200. Samaan aikaan alle viisivuotiaiden lasten lukumäärä nousi reiluun 400 000:een, ja alle 16-vuotiaiden lasten määrä kokonaisuudessaan vajaaseen 1,2 miljoonaan.⁴⁰ Puistotätitoiminta tarjosi kaupunkilaisille lastenhoitoa, mutta vain muutamaksi tunniksi kerrallaan. Onkin todennäköistä, että perheissä, joissa molemmat vanhemmat kävivät töissä, jouduttiin turvautumaan sukulaisten, ystävien ja erilaisten lastenhoitajien apuun.

Yleisesti ottaen naisten mahdollisuudet kodin ulkopuoliseen ansio-työhön lisääntyivät merkittävästi toisen maailmansodan molemmin puolin teollisuuden ja palvelusektorin kasvaessa.⁴¹ Työpaikka mahdollisti itsenäisen elämän ja toimeentulon, mikä madalsi avioeron kynnystä. Kaupungeissa avioeroisuus nousi maaseutua huomattavasti korkeammaksi välittömästi toisen maailmansodan jälkeen. Avioeroisuuden kasvu liittyi asenneilmaston muutokseen, ja eronneisuuden lisääntyminen ja asenteiden muutos toimivat toisiansa vahvistavina tekijöinä.⁴² Sodan jälkeen avioliittoja sekä solmittiin että purettiin paljon. Avioliitto ei kaikissa olosuhteissa ollut enää koko elämänajaksi solmittu side. Avioerojen lisääntyminen heijasteli vaikeuksia, joita perheissä koettiin sodan päättymisen jälkeen. Sotavuosina suomalaisperheet hajaantuivat ennen näkemättömällä tavalla, ja sodan loppuvuosina jopa 700 000–800 000 suomalaista oli liikkeellä rintamalla, pakolaisina tai muista syistä.⁴³

Perheiden hajaannus jatkui rauhan tultua. Erityisesti kaupunkeja koetteleva asuntopula hankaloitti nuorien parien irtaantumista lapsuudenko-

39 SVT (Suomen Virallinen Tilasto) VI Väestötilasto 1950 C102:2, 10.

40 Suometsä 1951.

41 Hytönen 2014.

42 Allardt 1952.

43 Malinen 2018.

distä ja hidasti oman itsenäisen kodin perustamista. Asuntojen säännöste-lystä vastanneille viranomaisille lähetetyissä kirjeissä hakijat perustelivat oikeuttaan omaan asuntoon ja itsenäiseen elämäntapaan. He vetosivat asemaansa avioliiton solmineina ja halusivat elää ilman sukulaisten puut-umista lasten kasvatukseen ja kodinhoitoon.⁴⁴ Asunnonhakijoiden argu-mentointia ja toimijuutta tuki perheen määrittely pienoisyhteisikuntana, ”jonka isä, äiti ja lapset muodostavat”.⁴⁵

Vaikka kerrostalonaapurit tai kylän väki usein tiesivät perheiden sisäi-sistä riitaisuuksista, kodin julkisivusta pyrittiin pitämään huolta. Naapu-reiden ei haluttu tietävän perheen sisäisiksi katsottuja asioita, eikä niihin puuttumista katsottu hyvällä. Koti- ja perhe-elämä nähtiin kulttuurisesti sellaisena yksityisalueena, johon puuttumisen kynnyks nousi korkealle. Tietystä mielessä 1800-luvulla juurtunut ajattelu perheen yksityisyydestä ja intiimiydestä iskostui osaksi suomalaisten tavoittelemaa perhe-elämää varsinaisesti vasta 1900-luvulla, kun se alkoi olla mahdollista asumisen, toimeentulon ja elämäntavan puolesta. Yksityisyyden kunnioittamisella oli yksilöiden näkökulmasta joskus varjopuolensa. Edes lasten kaltoin-kohtelua koskevista havainnoista ei välttämättä kerrottu eteenpäin, ja tämä koski niin yksityishenkilöitä kuin viranomaisia.

Tilaa vanhemmuudelle ja lapsuudelle

Ydinperheideologia heijastui toisen maailmansodan jälkeiseen tervey-denhoito-, työsuojelu- ja työaikalainsäädäntöön. Uudistukset loivat en-nennäkemättömiä edellytyksiä perhe-elämälle, yhteiselle ajalle, äitiydelle, isyydelle ja lapsena olemiselle.⁴⁶ Lasten kanssa vietettävän ajan suhteen kaupunkien ja maaseudun väliset erot, samoin kuin muut alueelliset ja sosiaaliset erot, olivat huomattavia. Pientiloilla vanhempien ja lasten yh-teinen aika kului ensisijaisesti työn merkeissä.

Perheen muodollinen tekeminen, eli kihlautuminen ja avioituminen, vahvistui toisen maailmansodan jälkeen. Avioliittoisuus kohosi huomattavan korkeaksi 1940-luvun puolivälin jälkeen, ja useamman vuoden ajan uusia avioliittoja solmittiin vuosittain yli 40 000. Seurakuntien avioliitto-kouluihin osallistui vuosittain tuhansia nuoria aikuisia. Helsingissä noin 20–25 prosenttia kihlautuneista osallistui kursseille. Avioliittokoulujen

44 Malinen 2014.

45 Yesilova 2009, 49.

46 Lähteenmäki 1997.

ohjelmistoon kuului seksuaalikasvatusta, mikä kertoo uudenlaisesta suh-
tautumisesta avioliittoon ja sen sisältöön. Nuorempaa sukupolvea edus-
tavat papit ja lääkärit kritisoivat puutteellista sukupuolivalistusta, joka
pakotti nuoret hakemaan tietoa kirjallisuudesta ja elokuvista. Avioliitto-
kouluissa, samoin kuin muissa julkisuudessa esitetyissä puheenvuoroissa,
alettiin propagoida perhekeskeisemmän ja vastuullisemman mieheyden
puolesta. Kursseilla käsiteltiin muun muassa kotien sisäistä työnjakoa.
Kotitöihin osallistumisen nähtiin helpottavan tunne- ja seksuaalielämän
ylläpitoa. Rakkauden esitettiin merkitsevän toisen palvelemista, autta-
mista ja antamista. Erityisesti miehiltä vaadittiin luopumista minä-asen-
teesta me-asenteen hyväksi.⁴⁷ Perhekeskeisemmän mieheyden mallia tar-
jottiin erityisesti nuorille, joita pidettiin vielä vastaanottavaisina uusille
ajatuksille.

Avioliiton tietoisien tekemisen lisäksi 1940–1950-luvuilla heräsi aiem-
paa laajempi kiinnostus vanhemmuuteen ja isyyden ja äitiyden rakenta-
miseen. Keskiluokkaan ja sitä ylempiin sosiaaliryhmiin kuuluviissa per-
heissä omaksuttiin 1920–1930-luvuilla kehitettyjä kasvatuseaaleja, joissa
lasta pyrittiin ymmärtämään yksilönä, jonka kehitykseen kuului erilaisia
vaiheita ja kehitystehtäviä. Lasten hyvinvointia alettiin tarkastella tervey-
den lisäksi henkisen kehityksen ja emotionaalisen hyvinvoinnin näkökul-
mista. Toisen maailmansodan jälkeisten vuosien niukkuudesta huolimatta
työllisyystilanne oli hyvä, ja 1950-luvulle tultaessa ihmisten kulutus- ja va-
paa-ajanviettomahdollisuudet lisääntyivät. Elinolojen vakiintuessa aiem-
paa voimakkaampi perhe-elämän ritualisointi tuli mahdolliseksi; yhdessä
vietetty aika, kesälomien suunnittelu ja lomista haaveilu lähensivät per-
heenjäseniä toisiinsa.

Perheyhteyttä vahvistettiin myös arkisilla teoilla. Ristiriitojenkin täyt-
tämässä kodeissa perhettä tehtiin yhteisillä ruokahetkillä, perhettä ja per-
heenjäseniä koskevalla puheella sekä erilaisten vuodenkiertoon liittyvien
tapahtumien, kuten joulun viettämisellä yhdessä. Juhlat liittyivät myös
perheenjäsenten elämäntapaan, kuten ristiäisiin ja hautajaisiin. Olohuo-
neesta rakentui 1920-luvulta lähtien paikka, jossa kaupunkilaisperheet
viettivät lisääntyvää vapaa-aikaansa. Ahtaissa kaupunkilaisasunnoissa
olohuoneet toimivat päivisin ruokailuhuoneina, lasten leikkipaikkoina
ja öisin nukkumapaikkoina. Maalaiskodeissa perheenjäsenet kokoontui-
vat tupaan lukemaan, kuuntelemaan radiota tai seurustelemaan vieraiden

47 Malinen 2018.

kanssa. 1950-luvulla markkinoille tulivat edulliset kamerat, joiden avulla yksityiset hetket muutettiin kuviksi. Niiden ansiosta suomalaiset kykenivät säilyttämään perhemuistojaan. Valokuvien katselu ja perheen ja suvun jäsenistä keskustelu tuottivat osaltaan tietoisuutta omasta perheestä ja suvusta, ja tätä tuki myös vanhojen kirjeiden lukeminen ja tarinoiden jakaminen.⁴⁸ Perhettä koskevan myönteisen ja osin idealisoidun kuvan tuottaminen muodostui perhesalaisuuksien ylläpitoa tärkeämmäksi.⁴⁹

Lapsiluvun pienentyessä kaupunkilaisvanhemmilla oli enemmän aikaa kullekin lapselle ja taloudellisia mahdollisuuksia vaikkapa heidän syntymäpäiviensä muistamiseen. Lapsuuden uudenlainen arvostus näkyi ”lapsiystävällisten” huonekalujen ja kehittäviksi suunniteltujen lelujen tarjonnan lisääntymisessä. Vanhemmille markkinoitiin muistojen kirjoja, joihin kirjattiin lasten kehitykseen liittyviä päivämääriä ja tapahtumia. Lapsuus alettiin nähdä ainutlaatuisena elämänjaksona, jota tuli vaalia ja tallettaa muistoiksi. Valokuvauslaitteiden yleistyessä lapsuuden siirtymäriittien, kuten kasteen ja konfirmaation, rinnalla vanhemmat halusivat kuvata lapsia heidän luonnollisissa leikkiympäristöissään.⁵⁰ Hyvän lapsuuden ja sen ainutkertaisuuden puolesta puhuivat erityisesti varhaiskasvatuksen ja lastensuojelun ammattilaiset, joiden määrä lisääntyi erilaisten palveluiden, kuten kasvatuseuvoloiden, yleistyessä. Lasten hyvinvointiin panostaminen nähtiin julkisessa keskustelussa kannattavaksi taloudelliseksi investoinniksi, mutta myös arvoksi itsessään.⁵¹

Lasten kanssa olemisen rinnalla lisääntyi perheen ja kodin tietoinen rakentaminen. Sisustusoppaat antoivat vinkkejä, miten ahtaat kodit saatiin kauniiksi, järjkeviksi ja tarkoituksenmukaisiksi.⁵² Ideaaliksi nousi kodin keskeisten toimintojen eriyttäminen. Esimerkiksi kotitaloustyöt, perheen yhdessäolo ja lepo pyrittiin pitämään erillään. Arkkitehtien ja asuntopoliittisten toimijoiden visioima elämä jäi asuntopulan oloissa kuitenkin vain haaveeksi huomattavalle osalle kaupunkiväestöä. Pysyvän asunnon puute ja kiertolaiselämä saivat monet vanhemmat huolestumaan paitsi omasta tilanteestaan myös lastensa hyvinvoinnista. Jatkoso-

48 Ulkuniemi 2005, 91; Misztal 2003, 19.

49 Vrt. Cohen 2013; Latvala 2005, 165.

50 Ulkuniemi 2005.

51 Lapsille antoivat äänen mm. lastentarhojen varhaiskasvattajat, lastensuojeluviranomaiset ja kasvatuseuvolapsykologit, sekä vanhemmat, jotka omaksuivat uudet lapsipsykologiset ajatukset. Toisen maailmansodan jälkeen miehiä kehoitettiin nostamaan työn lisäksi isyysmieheyden rakentamisen palikaksi, ks. Aalto 2012.

52 Autio & Autio 2009.

dan jälkeen vähintään 16 000–18 000 kaupunkilaisperhettä eli arkea, johon kuului keittiön jakaminen ja pakotettu yhdessä asuminen. Keittiön yhteiskäyttö kuului 1900-luvun alussa työläisperheiden asumiseen, mutta 1940-luvulla perheet odottivat tilankäytöltä jo enemmän yksityisyyttä ja oman tilan hallintaa.⁵³ Sukulaiset olivat tervetulleita koteihin, mutta yhä enenevässä määrin kutsuttuina vieraina.

Pakotettu ja vapaa liikehdintä perhe- ja sukuyhteisöissä

Sota ja erilaiset kriisit, niin yhteiskunnalliset kuin perheen sisäiset, huokoistavat perheen rajoja. Sisällissodassa, 1930-luvun lamassa ja toisen maailmansodan ja sen jälkeisten vuosien aikana perheistä liikuttiin sukulaisten luokse hakemaan turvaa ja parempia elämän edellytyksiä. Esimerkiksi ensimmäisen ja toisen maailmansodan vuosina sukuun turvauduttiin asumisen ja ruokahuollon järjestelyissä. Varsinkin elintarvikepulasta kärsivät kaupunkilaiset tekivät hamstrausmatkoja maaseudulle. Kaupunkilaiset puolestaan tarjosivat maalta tuleville sukulaisille sekä lyhytkaista että pidempää, joskus jopa vuosia kestävää, tilapäismajoitusta. Sotavuosina kaupunkien laajamittaiset evakuoinnit olivat pitkälti mahdollisia juuri sukulaisavun ansiosta. Esimerkiksi Helsingistä pakeni helmikuun 1944 pommitusten jälkeen muualla asuvien sukulaisten ja tuttavien luokse yli 100 000 kaupunkilaista. Sukulaisuuteen pohjautuvalla avunannolla oli kuitenkin rajansa. Pitkittyvä yhdessäasuminen kulutti majoittajien ja majoittujien voimavaroja.⁵⁴

Sukuverkosto oli tärkeä tilanteissa, joissa naimaton nainen havaitsi olevansa raskaana. Näyttää siltä, että avioliiton ulkopuolella syntyneen lapsen antaminen kasvatiksi esimerkiksi omille vanhemmille oli yleistä. Lapsen ottaminen kasvatiksi tarjosi suvulle keinon säilyttää kasvonsa siinä häpeässä, jota avioliiton ulkopuolella syntynyt lapsi aiheutti. Toisaalta on huomattava, että sosiaalilautakunnan huostaan ottamista lapsista suuri osa, noin 40–60 prosenttia, oli syntynyt avioliiton ulkopuolella vuosina 1937–1960.⁵⁵ Avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten osuus kaikista syntyneistä liikkui 1910–1930-luvuilla 7–8 prosentin paikkeilla. Osuus laski 1940-luvun lopulta alkaen, mikä selittyy avioitumisen lisääntymisellä. Lasten hoiva- ja kasvatust vastuu jäi yleensä naisille sellaisissa

53 Vrt. Markkola 1994, 73–77.

54 Malinen 2015.

55 Hytönen ym. 2016, 44.

suhteissa, jotka eivät johtaneet avioliittoon. Oli joko yritettävä itse elättää itsensä ja lapsensa – mikä oli yleisin käytäntö – tai jos se ei onnistunut esimerkiksi äidin taloudellisen tilanteen tai nuoren iän vuoksi, lapsesta oli luovuttava.⁵⁶

1950-luvulla vauhdittunut kaupungistuminen muutti Suomen elinkeinorakennetta ja liikkuvuutta, mikä heijastui sukulaisten välisiin etäisyyksiin.⁵⁷ Väestöliike suuntautui pohjoisesta ja idästä etelään, ja läänien sisällä reunoilta keskuksiin ja maalaiskylistä taajamiin.⁵⁸ Sukulaissuhteiden ylläpidossa merkittävässä osassa olivat suvun suuret kokoontumiset, jotka liittyivät usein erilaisiin siirtymäriitteihin, kuten häihin, kastetilaisuuksiin ja hautajaisiin.⁵⁹ Etäisyyksien kasvaminen vaikeutti konkreettisella tavalla yhteydenpitoa ja ikääntyvien vanhempien hoitamista.⁶⁰ Vuoden 1922 köyhäinhuitolaki, kuten myös vuoden 1956 hoitoapulaki, velvoitti lapsia ”kykynsä mukaan pitämään huolta vanhemmistaan”, mutta muuttoliike kaupunkiin ja ulkomaille vaikeutti velvoitteen kontrollointia.⁶¹ Myös maatalouden koneistuminen heikensi sukuyhteyksien ylläpitoa. Kesäaikaan kaupungeista saapuvat sukulaiset olivat olleet apuna peltotöissä, ja näin he olivat korvanneet majoittamisesta aiheutuneet kulut ja vaivan. Sukulaisten luonteva yhdessäolo kuitenkin väheni, kun traktorit, puimurit, haravakoneet ja paalaimet ottivat kaupunkilaisserkkujen tehtävän.

Vuosina 1860–1950 kaupunkiväestön osuus nousi vajaasta kahdeksasta prosentista noin 32 prosenttiin.⁶² Kaupunkiin muuttaneet olivat tyypillisesti nuoria naimattomia aikuisia, ja heistä suuri enemmistö oli naisia. 1900-luvun alkuvuosikymmeninä yhteiskunnallisen äitiyden rooli lankesi naimattomille naisille, sillä ideaaliin kuului seksuaalisuudesta luopuminen ja äitiyden tunteiden asettaminen yhteiskunnan palvelukseen.⁶³ Naimattomuus saattoi olla myös tietoinen valinta, joka liittyi kouluttautumiseen ja haluan jatkaa työuraa. Maaseudulla sen sijaan naimattomia tyttäriä valjastettiin suvun huolehtijoiksi vasten tahtoaan.⁶⁴ Äitiys oli normi, jota naimattomien odotettiin toteuttavan vain erilaisessa muodossa.

56 Pohjola 1999.

57 Marin 1999, 52–53.

58 Haapala 2004, 242.

59 Ilonen 2013.

60 Markkola 2014, 155.

61 KM 1952:11, 9, 73.

62 Koskinen ym. 2007, 72.

63 Annola 2011; Valtonen 2004.

64 Latvala 2005, 166.

Tuvan penkillä istuu neljä sukupolvea Merjeslammen tilan naisia, Heinolan Imjärvellä. *Museovirasto, Journalistinen kuvakokoelma JOKA.*

Naimattomuuteen liittyi kuitenkin myös epäilyttävyyttä. Naimattomien naisten esitettiin kilpailevan miehistä avioliittomarkkinoilla ja aiheuttavan epävakautta jo solmituissa avioliitoissa.⁶⁵

Sukupuolijakauma oli huomattavan vinoutunut esimerkiksi toisen maailmansodan jälkeisessä Helsingissä. Vuonna 1945 pääkaupungin vaa- jaasta 280 000 asukkaasta naisia oli noin 59 prosenttia. Muuttoliikkeen tuottama naisten enemmisyys johti siihen, että monet jäivät tahtomattaan naimattomiksi. Sodanjälkeisissä poikkeusoloissa jopa ehdotettiin, että naimattomille naisille annettaisiin yleinen oikeus hankkiutua raskaaksi

65 Niinivaara 1945.

avioliiton ulkopuolisessa suhteessa.⁶⁶ Naimattomuus ei useinkaan tarkoittanut yksin asumista. Jo 1930-luvulla keskusteltiin erilaisten kaupunkikotien tarpeesta, sillä perheasuntojen rinnalle kaivattiin esimerkiksi lisää poikamiesbokseja tai itsenäiselle naiselle sopivia huoneistoja. Perhe ei siis ollut enää ainut asuntopuunnittelun yksikkö.⁶⁷

Perheettömyyden ohella vääränlainen perhetausta ja sosiaalinen asema saattoivat tuottaa häpeän ja sosiaalisen syrjinnän kokemuksia. Erityisesti lapset saivat niin vertaissuhteissaan kuin koulumaailmassakin kärsiä kuulumisesta vääränlaiseen perheeseen. Normeista poikkeava perhetausta oli myös kasvattilapsilla, sijoitetuilla lapsilla, yksinhuoltajien lapsilla sekä sotalapsilla. Toisen maailmansodan jälkeisiä sotaorpoja, joiden määrä nousi 50 000:een, saatettiin kiusata isän puuttumisesta. Lasten kokemustodellisuudessa isien ja äitien poissaolo yhdistettynä kuria korostaviin kasvatuskäytäntöihin johti usein tilanteeseen, jossa suhteet isään tai äitiin eivät muotoutuneet kovin läheisiksi. Sotavuodet muuttivat miehiä ja loivat uudenlaisia miesten sosiaalisia reviierejä. Rintamalla syntynyttä veljeyttä pidettiin yllä miesten epävirallisissa tapaamisissa, joihin naiset ja lapset eivät päässeet osallistumaan. Sotavuosina perheenjäsenet pyrkivät kirjeenvaihdon turvin pitämään perheyhteyttä yllä, mutta varsinkin talvi- ja jatkosodan vuosina syntyneet lapset usein vierastivat kotiin palaavia isiään ja suhteen uudelleen rakentaminen kesti pitkään.

Vanhempien ja lasten henkinen etäisyys ja epätasa-arvoisuus kuvastuvat 1930–1950-luvuilla syntyneiden lapsuudenmuistoissa: vanhemmat olivat auktoriteetteja, joita lasten tuli kunnioittaa. Yleisiin kasvatuseriaatteisiin kuului esikuvan, neuvomisen ja kohtuullisen kurituksen kolmijako.⁶⁸ Muistitieto tuo esille, kuinka lapsillakin oli sosiaalisesti jaettu, muiden kotien vertailun kautta syntyneitä käsityksiä siitä, minkälainen kuritus oli kohtuullista ja milloin kohtuullisuuden rajat ylitettiin. Rajojen ylitykset synnyttivät lapsissa katkeruuden tunteita ja jopa vihaa.

Kaupungeissa ahtaat asunnot ajoivat osaltaan lapsia ja nuoria ulos kodeista kaduille ja vertaisten piiriin. Lasten ja nuorten kanssa työskentelevät kasvattajat huolestuivatkin vanhempien kasvatuskäytännön heikentymisestä. Lapsille ja nuorille oma koti ja perhe eivät välttämättä muodostuneet hyvinvoinnin lähteiksi, ja ajankäyttöä siirrettiin tietoisesti kodin ulkopuolelle. Esimerkiksi päihdeongelmista tai mielenterveyden

66 Suova 1945.

67 Autio & Autio 2009, 230.

68 Latvala 2005, 209.

ongelmista kärsiviin vanhempiin saatettiin tehdä pesäeroa vähentämällä kotona oloa ja kommunikaatiota. Lasten poismuutto varhaisella iällä, jo 15–16-vuotiaana, oli huomattavan yleistä. Useampi kuin joka neljäs 1940–1950-luvuilla syntyneistä naisista lähti lapsuudenkodistaan viimeistään 17 vuoden iässä.⁶⁹

Vaikka lapset ja nuoret saattoivat vieraantua omista vanhemmistaan, löytyi muista lähiomaisista usein luotettavia aikuisia, jotka kykenivät ja halusivat tarjota lapselle läheisyyttä sekä mahdollisuuden keskusteluun ja erilaisten tunteiden jakamiseen. Oma erityinen ryhmänsä olivat sotalapset, joista huomattava osa solmi Ruotsissa lämpimät suhteet kasvativanhempiinsa ja jäi kaipaamaan heitä Suomeen palatessaan. Toisaalta vanhemmatkin saattoivat vieraantua Ruotsiin lähetetyistä lapsistaan. Loppuvuonna 1945 Lastensiirtokomitea suoritti Helsingissä kyselyn kotien suhtautumisesta ennen vuotta 1944 siirrettyjen lasten palauttamiseen. Kyselyyn vastanneista 546 taloudesta vain 199 halusi palauttaa lapsensa takaisin kotiin kevään tai kesän 1946 kuluessa. Vastahakoisuuteen vaikutti keskeisesti asumisen ahtaus, jota lapsen paluu olisi entisestään lisännyt. Kodin ovea oltiin valmiita raottamaan ehdollisesti, asuntotilanteen mahdollisen parantumisen yhteydessä.

Myös avioerot synnyttivät liikehdintää pois perheistä. Vuonna 1930 avioeroja myönnettiin reilu 1 100 kappaletta. Määrä lähti hiljalleen kasvamaan, ja vuonna 1938 myönnettiin jo lähes 1 800 avioeroa.⁷⁰ Avioerojen määrä väheni talvi- ja jatkosodan alkuvuosina, mutta lähti kasvuun vuonna 1943 ja päättyi varsinaiseen hyppäykseen vuonna 1945 (ks. kuvio 1). Sodanjälkeinen avioliittoneuvonta tuotti tilastoja avioerojen syistä. Tilastojen perusteella ristiriidat perheiden sisällä liittyivät ennen kaikkea miesten uskottomuuteen, aviolliseen epäsopuun ja miesten alkoholin käyttöön. Toisaalta nämä syyt olivat tulleet avioeron saamisen perusteiksi vasta vuonna 1930 voimaan tullessa avioliittolaissa.

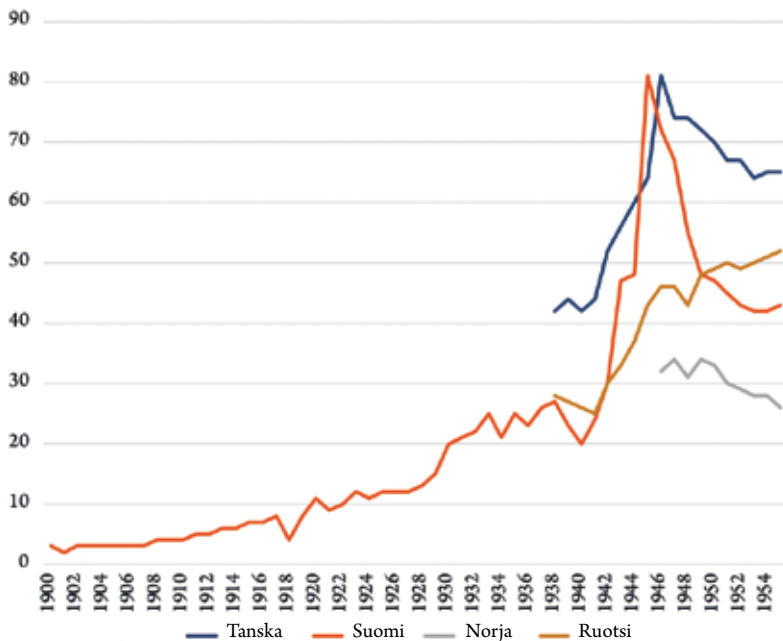
Avioero vaikutti lasten ja vanhempien suhteeseen.⁷¹ Saatavilla olevien tilastojen perusteella isät olivat eron jälkeen vain melko harvoin mukana lastensa elämässä. Lasten elatussopimukset yleistyivät hitaasti, ja vuoden 1948 lopussa avioliiton ulkopuolella syntyneistä lapsista vain vajaa 58 prosenttia sai tukea lastenvalvojan vahvistaman elatussopimusten pohjalta.⁷²

69 Koskinen ym. 2007, 131.

70 Anntila 1977, 17.

71 Saarimäki 2018.

72 Suometsä 1951, 48.

KUVIO 1. Avioerojen määrä 10 000 naimissa olevaa naista kohden Suomessa, Tanskassa, Norjassa ja Ruotsissa. *Lähde: Sandström & Gardarsdóttir 2018, 3.*

Vuoden 1922 laki avioliiton ulkopuolella syntyneistä lapsista oli tehnyt lastenvalvojan toimesta pakollisen viran kuntiin, mikä kuitenkin osaltaan osoittaa, että yhteiskunta pyrki lainsäädännöllä turvaamaan lapsen elatusavun myös ”perhekokonaisuuden” särkyessä tai lapsen synnyttyä avioliiton ulkopuolella.

Perhe saattoi hajota myös siten, että yksittäinen perheenjäsen suljettiin siitä ulos. Esimerkiksi lapsi voitiin sulkea ulos rikollisen toimintansa tai jonkin muun marginalisoivan ja hävettäväksi koetun tekijän takia. Vääränlaiseksi katsotun elämäntavan vuoksi lapseen kohdistui sosiaalisia sanktioita: hänen seuraansa kartettiin tai hänen annettiin ymmärtää olevan ei-toivottu vieras kotonaan. Myös homoseksuaalisuus aiheutti joskus vakavia ristiriitoja perhesuhteissa, mutta tyypillisemmin homoseksuaalisuudesta ei puhuttu. Nuoret, jotka tunsivat kiinnostusta samaan sukupuoleen, saattoivat tuntea itsensä poikkeaviksi, mutta ympäröivä kulttuuri tarjosi vain vähän aineksia homoseksuaalisen identiteetin rakentamiselle. Asiaa pidettiin hävettävänä, minkä vuoksi lapset ja nuoret

saattoivat salata seksuaalisen suuntautumisen aikuisikään saakka ja mahdollisesti koko elämänsä ajan.⁷³

Monimuotoistuva (lähiö)perhe hyvinvointivaltion ytimessä

Perhe-elämä monimuotoistui ja oikeudellistui 1960- ja 1970-luvun taitteesta lähtien. Perheen roolista käytiin kiivaita keskusteluja ja perheisiin kohdistui uudenlaisia toimenpiteitä. Niihin vaikuttivat taloudelliset ja kulttuuriset muutostekijät, joita sysäsivät käyntiin muun muassa suuri rakennemuutos ja maaltamuutto sekä avioliitto-, perhe- ja seksuaalikäsitysten muutokset. Perhe nähtiin edelleen yhteiskuntapolitiikan keskeiseksi kohteeksi, sillä se oli ”yhteiskunnan luonnollinen perusyhteisö”, kuten perhekasvatusta selvittänyt työryhmä totesi muistiossaan vuonna 1981.⁷⁴ Samaan aikaan yleistyi ajattelu, jossa perhemuodon sijaan kiinnitettiin huomiota perheenjäsenten suhteisiin ja yksilöllisiin tarpeisiin. Vähitellen esimerkiksi avioerot nähtiin yhteiskunnallisen ongelman sijaan puolisoiden yksityiseksi asiaksi, mutta edelleen lainsäätäjät loivat mekanismeja, joilla säädeltiin perheenjäsenten suhteita ja elatuksen ja kasvatuksen käytäntöjä.

Yhteiskunnallinen rakennemuutos näkyi aluksi selvimmin läänien reuna-alueiden pienten kuntien muuttotappiona. Töiden perässä kaupunkikeskuksiin muuttavat perheet irtosivat aiemmista yhteisöistään ja tukiverkostoistaan. Kun 1960-luvun alussa vain 38 prosenttia väestöstä asui kaupungeissa, kymmenen vuotta myöhemmin kaupunkilaisia oli yli puolet väestöstä.⁷⁵ Maaseudulla naapurustojen väliset yhteydet rakentuvat osin työnjaon pohjalta, mutta kaupungeissa tämä yhteys hajosi. Lähiöihin rakennettiin 1960–1970-luvuilla lähes 600 000 kerrostaloasuntoa, jotka varustelujensa puolesta tarjosivat uudenlaista asumismukavuutta.⁷⁶ Uusissa lähiöissä naapuruussuhteita syntyi todennäköisimmin silloin, kun perheellä oli pieniä lapsia. Silloinkin naapuruussuhteet olivat sukupuolittuneita, ja pienet lapset saattoivat etenkin naiset tekemisiin toistensa kanssa. Hiekkalaatikot ja leikkipaikat, pesutuvat, ostoskeskukset, kirjastot ja luisteluradat olivat otollisia paikkoja kohtaamisille. Kun pikku-

73 Juvonen 2002; Eilola & Valtonen 2014.

74 Karisto ym. 2009, 290–294, 297–298; Kalliala 2012, 22.

75 Junto 1990, 259.

76 Kortteinen 1982.

lapsia ei ollut, naapuruussuhteita ilmeni lähinnä pientaloalueilla tai maaseudun taajamissa. Miehillä lähiöt eivät tarjonneet samanlaisia uusia sosiaalisia ympäristöjä, ellei sellaiseksi lueta urheilujärjestöjä. Lähiö vahvisti sukupuolijakoa, jossa miehen toiminta asettui kodin ulkopuolelle, naisen lähinnä kotiin ja sen lähiympäristöön.⁷⁷

Kun avioituneiden naisten työssäkäynti yleistyi, kaksoistaakka synnytti puolisoitten välille jännitteitä. Naiset tekivät 1900-luvun jälkipuoliskolla edelleen suurimman osan kotitaloustöistä ja päivittäisistä ostoksista. Lapsen syntymä vahvisti entisestään sukupuolittunutta kotitöiden jakoa. Työssäkävynäisen kontolla oli lähes kaksi kolmasosaa perheen lastenhoitoajasta, kävipä mies työssä tai ei.⁷⁸ Perheiden arkiset muutokset loivat paineita sukupuoliroolien uudelleen neuvotteluun, ja kirkon ja kuntien järjestämällä perheneuvonnalla oli paljon kysyntää suuren muuton vuosina. Kun kirkon perheasiain neuvottelukeskuksia oli vuonna 1960 seitsemän, keskustusten määrä nousi 21:een vuoteen 1971 mennessä.⁷⁹

Muuttoliike heikensi suku- ja naapurisiteitä ja rapautti perheiden tukiverkostoja. Naapureiden kanssa juteltiin kodin ulkopuolella, mutta kyläilyyn ja keskinäisten palveluiden vaihtamiseen oli jo suurempi kynnyks. Perheneuvojen tietojen mukaan naapuri ei noussut esiin perheongelmien mahdollisena ratkojana, ja vain noin kymmenelle prosentille naapuri oli ensisijainen lastenhoitaja.⁸⁰ Kaupunkisosiologinen tutkimus tuokin esille, että lähiöiden naapuruussuhteita leimasi 1980-luvulla negatiivinen solidaarisuus: sosiaalinen elämä perustui normiin, jonka mukaan jokainen hoiti omat asiansa.⁸¹ Ulkopuolisen avun tarve kasvoi, ja perheneuvojat uskoivat asiantuntija-avun auttavan perheitä selviytymään ongelmistaan. Myös yhteiskuntapoliittisten toimien uskottiin vakauttavan perhe-elämää. Perheiden konkreettista tukea lisättiin niin asumisen, päivähoiton kuin lasten kotihoidon alueilla.⁸² Lainsäädäntö tarjosi viranomaisille lisävälineitä puuttua perheen sisäisiin asioihin, esimerkiksi lasten fyysiseen kurittamiseen (laki 1984) ja parisuhdeväkivaltaan (vuoteen 1995 saakka asianomistajarikos).

77 Ilmonen 2004, 32; Saarikangas 2006.

78 Haavio-Mannila 1984a, 191–193, 200.

79 Vuori 2004, 32; Kortteinen 1983.

80 Haavio-Mannila 1984b, 148–149.

81 Kortteinen 1982.

82 Asumistuki lapsiperheille (1962, 1972), lapsettomille perheille (1975) ja yksinäisille (1981), äitiysraha (1964, 1974, 1982) ja vanhempainraha (1985), laki lasten päivähoitosta (1973), laki lasten kotihoidon tuesta ja hoitovapaasta (1985).

Hyvinvointivaltion lapset

Sotienjälkeisinä vuosikymmeninä lapset kasvoivat yhä useammin perheissä, joissa molemmat vanhemmat kävivät töissä ja lasten lukumäärä jäi kahteen. Suurten ikäluokkien jälkeen syntyvyys alkoi laskea: kun vuonna 1950 keskimääräinen lapsiluku oli 2,24, oli se 40 vuotta myöhemmin 1,77. Jo 1960- ja 1970-lukujen taitteessa tehdyt haastattelututkimukset osoittivat, että ihmiset halusivat itselleen vähemmän lapsia kuin mitä he pitivät suomalaisen perheen ihanteellisena lapsilukuna: kolmen lapsen ihanteen sijaan useimmat halusivat kaksi lasta.⁸³ 1990-luvulla monilapsiset perheet, jollaisiksi kolmen lapsen perheetkin tuolloin jo laskettiin, olivat käyneet harvinaisiksi.⁸⁴ Lapsilukutavoitteiden rinnalla alkoi näkyä toinenkin tendenssi 1980-luvun alussa. Lasten hankkimista alettiin siirtää myöhäisempään tai ”sopivampaan” ajankohtaan. Osaltaan kehitykseen vaikuttivat työelämän vaatimukset ja työsuhteisiin liittyvä epävarmuus. Osa lapsettomista naisista oli uranaisia, jotka asettivat työn äitiyden edelle. Heidän kohdallaan kysymys oli valinnasta. Näin ei ollut välttämättä toisessa lapsettomien naisten ryhmässä, jossa koettiin, etteivät määrääkaikaiset työsuhteet tarjonneet riittävän turvallisia tulevaisuudennäkymiä lapsen hankkimiselle.⁸⁵

Äitien työssäkäyntiin pyrittiin vastaamaan vuoden 1973 päivähoitolailla, joka velvoitti kunnat järjestämään joko päiväkodin tai kunnan valvoman perhepäivähoitajan tarjoamaa päivähoitoa. Päivähoidon tarvetta lisäsi myös yksinhuoltajuus, joka yleistyi sotavuosien jälkeen uudelleen 1970–1980-luvuilla. Erityisen voimakkaasti yksinhuoltajaperheiden määrä kasvoi vuoden 1987 avioliittolain uudistuksen ja sen jälkeisen avioeroisuuden kasvun jälkeen. Kun vuonna 1985 yksinhuoltajaperheiden osuus oli 12,8 prosenttia kaikista perheistä, oli se 10 vuotta myöhemmin 17,5 prosenttia.⁸⁶

Kodin ulkopuolinen päivähoito ei vakiintunut kertaheitolla. Päivähoidon voimaantumisen aikoihin tehtyjen kunnallisten selvitysten mukaan sukulaiset, sisarukset ja äidit vastasivat kaupungeissa 63 prosentista lasten päivähoidosta, ja maaseudulla vastaava luku oli 73 prosenttia. Vielä 1980-luvun alussa neljä viidesosaa lapsista oli edelleen äitinsä hoidossa

83 Ritala-Koskinen 2009.

84 Ritamies 2006; Karisto ym. 2009, 177.

85 Jallinoja 1984, 69; 2000; Karisto ym. 2009, 205.

86 Karisto ym. 2009, 178, 204–205.

nelivuotiaiksi ja kolme neljäsosaa kouluikänsä saakka. Pidentyneet äitiysvapaat antoivat nuoremman sukupolven äideille mahdollisuuden hoitaa lasta kotona pitempään kuin esimerkiksi 1940-luvulla syntyneet äidit olivat tehneet. Äitien ratkaisuihin vaikutti myös familistinen keskustelu äidin hoivan ja kotona olemisen merkityksestä varhaislapsuuden kannalta.⁸⁷ Samanaikaisesti kun työttömyyden kasvu heikensi 1990-luvulla nimenomaan naisten työllistymismahdollisuuksia, vuosikymmenen puolivälissä säädetty alle kolmivuotiaiden hoitoon tarkoitettu kotihoidon tuki paransi äitien mahdollisuutta jäädä kotiin.

Perheille suunnatusta tuesta huolimatta avioerot kaksinkertaistuivat vuosien 1960 ja 1975 välillä ja niiden vuosittainen määrä kohosi ajanjaksoilla noin 4 000:sta vajaan 9 000:een. Perheiden hajoaminen ja uusien syntymien kasvattivat ristiriitoja lasten huoltajuuteen, tapaamiseen ja elatukseen liittyen. 1970-luvun puolivälissä säädettiin lukuisia lakeja, jotka sääntelivät erillään asuvien lasten ja heidän vanhempiansa suhteita. Oikeudellisessa ja yhteiskuntapoliittisessa ajattelussa korostettiin aiempaa enemmän lapsia yksilöinä, joilla oli omia tarpeita ja oikeuksia. Tämä näkyi muun muassa siinä, että lapsella nähtiin olevan oikeus vanhempiinsa – perhemuodosta riippumatta.⁸⁸ Lakiuudistuksilla haluttiin parantaa myös avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten asemaa, sillä heidän oikeutensa elatukseen ja perintöön eivät vastanneet avioliitossa syntyneiden oikeuksia.

Uusin lainsäädäntö korosti lapsen yksilöllisiä oikeuksia vanhempien autonomisen vallan ja ”luonnollisten” oikeuksien kustannuksella. Lainsäädännöllisesti lapsella oli fyysisen koskemattomuuden lisäksi oikeus isään (isyyslaki 1970-luvun puolivälissä), oikeus tulla kuulluksi eroprosessissa (avioerolaki 1984) sekä oikeus perhepäivähoitopaikkaan (päivähoitolain muutos 1985). Vuoden 1983 lapsenhuoltolaissa säädettiin lapsen oikeudesta tavata eron jälkeen poismuuttanutta biologista vanhempaansa. Vuoden 1986 avioliittolaissa parisuhteen muuttuvaisuutta pidettiin pikemmin sääntönä kuin poikkeuksena. Laki korosti, että biologiset suhteet jatkuivat, vaikka asuinpaikat muuttuivat. Lainsäädännön muutokset ilmentävät lapsen ja lapsuuden ymmärtämisessä tapahtuneita muutoksia. Lapsi nähtiin nyt toimijana eikä vain suojelun ja hoivan kohteena. Myös lastensuojelun piirissä pyrittiin entistä vahvemmin pitämään kiinni aja-

87 Jallinoja 1984, 78–79, 82, 85–86; Haavio-Mannila 1984b, 121–122; Alasuutari 2003, 68–69.

88 Ritala-Koskinen 2009, 129–133; Castrén 2009, 110–111; Yesilova 2009.

tuksesta, että lapsen välit biologiin vanhempiin säilyisivät mahdollisesta huostaanotosta huolimatta.⁸⁹

Vaikka avioliiton purkautuminen ja yksinhuoltajuus menettivät leimaavuuttaan, monet käytännön elämän haasteet säilyivät. Avioeron jälkeen perheissä jouduttiin yhä edelleen sopimaan hoito- ja kasvatuserityy-
sistä ja vaikkapa siitä, kuka pääsee milloinkin osallistumaan lapsen syntymäpäiväjuhliin. Riitaisat erot yleistyivät ja juridisoituivat 1990-luvulla: osapuolet vetosivat uuden lainsäädännön tuomiin oikeuksiin ja toisaalta lapsen etuun. Huolto- ja tapaamisoikeuteen liittyvistä selvityspyynnöistä tuli perheneuvoloissa uusi keskeinen työkohte.⁹⁰

Joustavat ja monimuotoiset perheet

Tasa-arvokeskustelu ja sen myötä käynnistynyt yhteiskunnan tasa-arvoistuminen koskivat ensisijaisesti työmarkkinoita, koulutusta ja politiikkaa, mutta eivät lopulta ulottuneet kovin syvällisesti perheisiin ja niissä valitsemiin käsityksiin isän ja äidin rooleista.⁹¹ Jo sotien jälkeen avioliittonuvojat olivat propagoineet uutta perhekeskeisempää mieheyden mallia. Ajatus lasta konkreettisesti hoitavasta isästä, joka toimi vaipan vaihtajana ja lapsen nukuttajana, oli ollut suurelle osalle suomalaisista vieras. Uudenlaiset käsitykset näkyivät kuitenkin perheiden neuvonnassa ja lainsäädännössä. Vuonna 1976 tuli voimaan isyyslomaoikeus. Miehiltä alettiin edellyttää isyyslomien käyttämistä, joskaan heiltä ei odotettu yhtä suurta panosta lapsen hoitamiseen kuin äideiltä.⁹² Hyvää vanhemmuutta koskevissa keskusteluissa isät nousivat uudella tavalla esiin, ja alettiin puhua niin sanotusta hoiva-isyystestä, jossa lapsen ja isän välille luotiin voimakas kiintymyssuhde.

1980-lukua voi jo luonnehtia ”isän vuosikymmeneksi”, jolloin isyys määriteltiin lainsäädännössä aiempaa selvemmin. Äitiysraha muuttui vuonna 1985 äitiys-, isyys- ja vanhempainrahaksi ja kodinhoidontuesta tuli sukupuolineutraali. Kansalaisjärjestöt kannustivat isiä osallistumaan lasten- ja kodinhoitoon, isyyslomien suosio kasvoi ja isien läsnäolo synnytyksissä yleistyi. Asiantuntijapuheessa korostui isän ja lapsen suhteen

89 Nätkin 2003, 25–26, 29–30; Castrén 2009, 110–111; Pylkkänen 2012, 59–64; Fingerroos ym. 2016, 25–27.

90 Malinen 2012, 101.

91 Vuori 2004, 39.

92 Alasuutari 2003, 16–17; Vuori 2004, 31–35, 40–41; Ritamies 2006, 226; Aalto 2012, 99–103.

merkitys samaan tapaan kuin aiemmin oli keskitytty äiti-lapsisuhteeseen. Sosiaalipoliittisena ohjauksena käytettiin vanhempainvapaiden kiinnittämistä isien hyväksi, mutta käytännössä isien käyttämät hoitajaksot jäivät lyhyiksi.⁹³

Vuosituhanen vaihteeseen mennessä keskustelu isyydestä vakiintui kahteen pääuomaan. Ensinnäkin isyys esitettiin henkilökohtaisena valintana. Miehiä ei lähestytty kollektiivina vaan yksilöinä, ja yhdenlaisen isyyden sijasta korostettiin isyyden monimuotoisuutta. Toisessa linjassa isyyden valitseminen ylevöitettiin yhteiskunnallisesti tärkeäksi valinnaksi. Miestä ei pidetty hoivaajana vaan äidistä erillisenä, erityisesti poikien kehityksen kannalta tärkeänä maskuliinisena mallina – 1990-luvun kiivaimmat isyyskeskustelut koskivatkin isien poissaoloa. Oppaissa tiedettiin kertoa, että isän rooli kasvattajana tuli sitä tärkeämmäksi, mitä vanhemmiksi lapset kasvoivat. Kun isyyttä korostettiin miesten valintana, äitiys nähtiin edelleen naisten kyseenalaistamattomaksi yhteiskunnalliseksi tehtäväksi.⁹⁴

Viimeistään 2000-luvun alun perheissä isien aiempaa aktiivisempi osallistuminen lastenhoitoon ja kotitöihin oli jo tosiasia. Kuukautta pidemmät hoitovapaat yleistyivät, ja isät raportoivat hoitovastuun avanneen heidän silmänsä kotitöiden raskaudelle. Useissa tällaisissa perheissä vanhempien välinen työnjako oli kummankin puolison mielestä tasa-arvoinen. Sen sijaan sellaisissa perheissä, joissa äiti käytti koko hoitajakson ja isä alle kuukauden, puolisoiden näkemys kotitöiden jakautumisesta poikesi selkeästi toisistaan: isät pitivät jakoa tasa-arvoisempana kuin äidit.⁹⁵

Isän ja äidin rooleja koskevan keskustelun vanavedessä ilmeni uudenlainen puhetapa vanhemmista yksikkönä. Näin vanhemmuus abstrahoitettiin irralleen reaali maailmasta, minkä seurauksena siitä saatettiin puhua kuin henkilöstä tai toimijasta.⁹⁶ Niinpä esimerkiksi nuorten lisääntyneiden ongelmien todettiin johtuvan siitä, että vanhemmuus oli hukassa. Sanonnalla tarkoitettiin, etteivät vanhemmat osanneet olla vanhempia lapsilleen. He eivät osanneet antaa aikaa, osoittaa rakkauttaan tai asettaa rajoja. Tälle oli tutunoloinen selitys: nopea ja perustavanlaatuinen yhteiskunnallinen muutos. Tämä muutos esitettiin ulkopuolisena voimana, joka eteni vääjäämättä eikä välittänyt, miten jalkoihin jääneille kävi. Sen seu-

93 Vuori 2004, 47–48; Lammi-Taskula 2004, 171–172, 176, 189; Ritamies 2006, 226.

94 Alasuutari 2003, 19–20; Vuori 2004, 49–54, 60–61; Aalto 2012, 233–234.

95 Lammi-Taskula 2004, 185, 192.

96 Kuronen & Hokkanen 2008, 40–41.

rauksena maailmasta oli tullut ”liian vaativa ja materialistinen”, ”yksilökeskeinen pärjäämisyhteisunta”, jota hallitsivat ”globalisaatio” ja ”markkinatalous”. Niiden seurauksena kulttuuri ja hyvää elämää ohjaavat arvot olivat muuttuneet ja ulottaneet vaikutuksensa kaikkialle.

Perheen paikka modernisoituvassa Suomessa

Käsitys ”normaalista” tai ”tyypillisestä” perheestä laajeni huomattavasti 2000-luvulle tultaessa. Yksinhuoltaja- ja uusperheet ovat 2000-luvun kuluessa yleistyneet ja arkipäiväistyneet. Avioliiton solmiminen tai avioero voivat yhä olla elämän käännekohtia, mutta 1900-luvun puolivälin jälkeen ne eivät ole enää samalla tapaa määrittäneet yksilöiden ja perheiden paikkaa ja arvoa yhteisöissä kuin aiemmin. Samassa muutosprosessissa perheen on katsottu yksilöllistyneen niin, että jokaisella sen jäsenellä on nyt periaatteessa oma, erilainen elämänsä.⁹⁷

Perheiden monimuotoistuminen on johtanut siihen, että erityisesti lapset voivat elää koti- ja perhe-elämää samaan aikaan useassa eri paikassa ja lähiyhteisössä. Avioerossa perhe jakaantuu kahdeksi tai ajan myötä useammaksi yksiköksi, ja lapset elävät arkeaan vuorotellen uusissa paikoissa ja sosiaalisissa ryhmissä – perheiden yksilöllisistä järjestelyistä ja tilanteista riippuen. Eron jälkeisen vuoroasumisen lisäksi monipaikkaisuuteen voi johtaa esimerkiksi lastensuojelun sijoitus. Myös alaikäisten turvapaikanhakijoiden perheenjäsenet saattavat asua toisella puolella maailmaa.⁹⁸ Euroopan ulkopuolelta tulevan maahanmuuton yleistymisen ja siihen liittyvät kysymykset perheenyhdistämisestä ovat haastaneet viranomaisten ja niin sanottujen tavallisten ihmisten perhekäsityksiä, olivatpa jälkimmäiset sitten valtaväestöä tai maahanmuuttajia. Tutkijat puhuvatkin ylijaraisesta perheestä, jossa jäsenet asuvat eri maissa. Kyse saattaa olla esimerkiksi suomalaisen kanssa avioituneesta ulkomaalaisesta tai moneen maahan hajautuneesta pakolaisperheestä.

Perheiden monimuotoistumisesta huolimatta parisuhteen sekä vanhempien ja lapsen välisen suhteen määrittämä ydinperhe näyttää säilyttäneen asemansa niin sanottuna normaalina perheenä, jota vasten poikkeavuutta määritetään. Ydinperheen ideaali koskee yhtä lailla mediassa kantaa ottavia ihmisiä kuin perhepolitiikan muovaamiseen osallistuvia

97 Marin 1994, 21–22; Forsberg 2003, 99; Karisto ym. 2009, 179.

98 Forsberg 2018.

poliitikkoja ja asiantuntijoita. Ydinperhettä pidetään edelleen yhteiskunnan perusyksikkönä ja ihmisen elämän kiintopisteenä, jonka piirissä järjestys ja elämänhallinta ovat saavutettavissa. Se on keskeinen identiteetin vahvistamisen väline. Ydinperhe on vahvasti läsnä esimerkiksi mainonnassa. Myös elokuvat toistavat selviytymistarinaa, jossa ulkoisten uhkien voittaminen tekee aiemmin rakoilleesta ydinperheestä entistä tiiviimmän ja voimakkaamman.⁹⁹ Toisaalta esimerkiksi koko perheelle suunnatuissa elokuvissa, sarjoissa ja lastenkirjoissa on esiintynyt 2010-luvulta alkaen yhä enemmän seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä sekä monikulttuurisia perheitä ja ystävyyssuhteita, mikä voidaan liittää laajempaan yhdenvertaisuutta koskevaan keskusteluun.

Tutkijat ovat väittäneet, että yleinen pelon ja turvattomuuden tunteen lisääntyminen 1990-luvun puolivälistä lähtien on vahvistanut perheelle annettuja merkityksiä. Perheestä on tullut arvaamattoman maailman keskellä turvapaikka, jota täytyy olla valmis suojelemaan ulkopuolisia uhkia vastaan. Tutkimusten mukaan myös suku on edelleen tärkeä resurssi kiiperissä taloudellisissa tilanteissa ja ajankäyttöön liittyvissä haasteissa. Lisäksi lapset kantavat edelleen huolta huonokuntoisista vanhemmistaan, mihin erilaiset omaishoidon tukimuodot ovat luoneet kannustimia.¹⁰⁰ Eriyisesti lasten ja vanhempien välistä hoivaa koskevissa odotuksissa onkin historiallisesti tarkasteltuna huomattavaa jatkuvuutta.

Suomalaista perhe-elämää käsittelevä pitkän aikavälin tarkastelu tuo esille, ettei perhe-elämän monimuotoistuminen tai pirstaloituminen ole uusi ilmiö. Erilaiset yhteiskunnalliset kriisi- ja murrosjaksot, kuten sodat ja niihin liittyvät väestönsiirrot sekä muuttoliike, ovat pitäneet perheet, suvut ja niiden jäsenet liikkeessä ja vaihtuvissa kokoonpanoissa. Tapa, jolla perhesuhteiden ja -muodostelmien muutoksiin on suhtauduttu, on kuitenkin muuttunut huomattavasti. 1800-luvun alusta aina 1900-luvun puoliväliin saakka avioeroihin, epätyypillisiin perheisiin ja vaikkapa avioliiton ulkopuolella syntyneisiin lapsiin suhtauduttiin ongelmalähtöisesti. Viimeistään 1970-luvulla lainsäätäjät pyrkivät saattamaan perheet ja niiden jäsenet tasa-arvoiseen asemaan, perhemuodosta riippumatta. Erilaisten perhetyyppien olemassaolo hyväksyttiin ja yhteiskuntapolitiininen huomio kohdistui yhä enemmän perheenjäsenten välisiin suhteisiin ja niiden laatuun. Tässä mielessä perhe-elämän historiallista kehitystä

99 Jallinoja 2000, 189–190; 2009, 15–16; Nätkin 2003, 37; Vuori 2004, 49–51, myös nootti 1.

100 Ilmonen 2004, 32; Melkas 2003, 91–92; 1992, 71–105; Törrönen 2012, 155–163.

voi tarkastella kehityskertomuksena. Siirtymä suku- ja perhekeskeisestä lainsäädännöstä kohti yksilökeskeisyyttä lisäsi aluksi naisten ja vähitellen myös lasten oikeutta tulla kuulluksi sekä heidän valtaansa päättää itseään koskevista asioista.

Kirjallisuus

- Aalto, Ilana (2012) *Isyyden aika. Historia, sukupuoli ja valta 1990-luvun isyyskeskusteluissa*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 112. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Alasuutari, Maarit (2003) *Kuka lasta kasvattaa? Vanhemmuuden ja yhteiskunnallisen kasvatuksen suhde vanhempien puheessa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Allardt, Erik (1952) *Miljöbetingade differenser i skilsmässofrekvensen. Olika normsystem och andra sociala faktorerers inverkan på skilsmässofrekvenserna i Finland 1891–1950*. Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk. Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Annola, Johanna (2011) *Äiti, emäntä, virkanainen, vartija. Köyhäntalojen johtajattaret ja yhteiskunnallinen äitiys 1880–1918*. Bibliotheca Historica 131. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Anttila, Kirsti (1977) Finland. Teoksessa Robert Chester (toim.) *Divorce in Europe*. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto, 7–34.
- Autio, Jaakko & Autio, Minna (2009) Kulutuksen ihanteet 1920–1970-lukujen sisustusoppaissa. Teoksessa Minna Lammi & Mari Niva & Johanna Varjonen (toim.) *Kulutuksen liikkeit: kuluttajatutkimuskeskuksen vuosikirja*. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus, 227–251.
- Bauman, Zygmunt (2002) *Notkea moderni*. Suom. Jyrki Vainonen (alkup. 2000). Tampere: Vastapaino.
- Beck, Ulrich (1992) *Risk society: Towards a new modernity*. Lontoo: Sage.
- Castrén, Anna-Maija (2009) Mahtuuko ero perheeseen? Perheen hajoaminen ja uusperhe perheenä. Teoksessa Riitta Jallinoja (toim.) *Vieras perheessä*. Helsinki: Gaudeamus, 106–127.
- Cohen, Deborah (2013) *Family secrets. Shame and privacy in modern Britain*. Oxford: Oxford University Press.
- Eilola, Jari & Valtonen, Heli (2014) Perheen sääntely modernisoituvassa Suomessa. Teoksessa Petri Karonen & Antti Riihinen (toim.) *Kansallisten instituutioiden muotoutuminen. Suomalainen historia-kuva Oma maa -kirjasarjassa 1900–1960*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 83–114.
- Fingerroos, Outi & Tapaninen, Anna-Maria & Tiilikainen, Marja (2016) Kurittomat perheet. Perhe-käsitteen monet muodot historiassa ja eri kulttuureissa. Teoksessa Outi Fingerroos & Anna-Maria Tapaninen & Marja Tiilikainen (toim.) *Perheenyhdistäminen. Kuka saa perheen Suomeen, kuka ei ja miksi*. Tampere: Vastapaino, 21–41.
- Forsberg, Hannele (2003) Hajottavat ja koossapitävät tunteet. Teoksessa Hannele Forsberg & Ritva Nätkin (toim.) *Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä*. Helsinki: Gaudeamus, 86–102.
- Forsberg, Hannele (2018) Lasten tunteet, perhesuhteet ja koti. Teoksessa Petteri Eerola & Henna Pirskanen (toim.) *Perhe ja tunteet*. Helsinki: Gaudeamus, 31–47.
- Frigren, Pirtta (2016) *Kotisatamassa. Merimiesten vaimot, naisten toimijuus ja perheiden toimeentuloehdot 1800-luvun suomalaisessa satamakaupungissa*. Jyväskylä studies in humanities 277. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. [Http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-6511-2](http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-6511-2) (haettu 1.9.2019).
- Haapala, Pertti (2004) Väki vähenee – Maatalousyhteiskunnan hidas häviö 1950–2000. Teoksessa Pirjo Markkola (toim.) *Suomen maatalouden historia 3. Suurten muutosten aika. Jälleenkäynnäyskaudesta EU-Suomeen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 233–254.
- Haavio-Mannila, Elina (1984a) Perheen ja työn suhde. Teoksessa Elina Haavio-Mannila & Riitta Jallinoja & Harriet Strandell (toim.) *Perhe, työ ja tunteet. Ristiriitoja ja ratkaisuja*. Porvoo: WSOY, 184–202.

- Haavio-Mannila, Elina (1984b) Perhe hoiva- ja tunneyhteisönä. Teoksessa Elina Haavio-Mannila & Riitta Jallinoja & Harriet Strandell (toim.) *Perhe, työ ja tunteet. Ristiriitoja ja ratkaisuja*. Porvoo: WSOY, 111–183.
- Haavio-Mannila, Elina (1984c) Työn muuttuminen. Teoksessa Elina Haavio-Mannila & Riitta Jallinoja & Harriet Strandell (toim.) *Perhe, työ ja tunteet. Ristiriitoja ja ratkaisuja*. Porvoo: WSOY, 10–36.
- Heikkinen, Kaija (2006) Maaseudun sukupuolittuneet tilat ja ulossulkeminen. *Maaseudun uusi aika* 14:3, 21–31.
- Hult, Juhani (1995) Asutustilan perilliset – toinen sukupolvi yhteiskunnassa. Teoksessa Erkki Laitinen (toim.) *Rintamalta raivoille. Sodanjälkeinen asutustoiminta 50 vuotta*. Jyväskylä: Atena, 333–350.
- Hytönen, Kirsi-Maria (2014) ”*Ei elämääni lomaa mahtunut*”: naisten muistelukerrontaa palkkatyöstä talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikana. Joensuu: Suomen kansantietouden tutkijain seura.
- Hytönen, Kirsi-Maria & Malinen, Antti & Salenius, Paula & Haikari, Janne, Markkola, Pirjo & Kuronen, Marjo & Koivisto, Johanna (2016) *Lastensuojelun sijaishuollon epäkohdat ja lasten kaltoinkohtelu 1937–1983*. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen raportteja ja muistioita 2016:22. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus.
- Häggman, Kai (1994) *Perheen vuosisat*. *Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. Historiallisia Tutkimuksia 179. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Hännikäinen, Irmeli (1998) *Vaimot sotainvalidien rinnalla. Elämäntehtävänä selviytyminen*. Helsinki: Gaudeamus.
- Ilmonen, Kaj (2004) Suomalainen kansalaisyhteiskunta ja yhteiskunnalliset muutostrendit 1990-luvun lopulla. Teoksessa (ei toimittajia) *Artikkelikokoelma tutkimushankkeesta sosiaaliset innovaatiot, yhteiskunnan uudistumiskyky ja taloudellinen menestys*. Helsinki: Sitra, 1–38.
- Ilonen, Anneli (2013) *Rajan lapset. Identiteettityö Kannaksen evakkojen sukupolvissa*. Väitöskirjatutkimus. Acta Universitatis Lapponiensis 258. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.
- Jabai, Ellen (2015) ”*Ei, ei se lapsi synny*”. *Nuorten naisten abortinhaku ja toimijuus Helsingin sosiaalineuvolassa 1950- ja 1960-luvuilla*. Talous- ja sosiaalhistorian pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Jalava, Marja (2011) Kansanopetuksen suuri murros ja 1860-luvun väittely kansakoulusta. Teoksessa Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.) *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1800-luvulta 1960-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 74–94.
- Jallinoja, Riitta (1984) Perhekäsityksistä perhettä koskeviin ratkaisuihin. Teoksessa Elina Haavio-Mannila, Riitta Jallinoja & Harriet Strandell (toim.) *Perhe, työ ja tunteet. Ristiriitoja ja ratkaisuja*. Porvoo: WSOY, 37–110.
- Jallinoja, Riitta (2000) *Perheen aika*. Helsinki: Otava.
- Jallinoja, Riitta (2009) Vieras perheessä: suhteen hahmotus. Teoksessa Riitta Jallinoja (toim.) *Vieras perheessä*. Helsinki: Gaudeamus, 11–31.
- Johansen, Hanne Marie (2005) Marriage trouble, separation and divorce in early modern Norway. Teoksessa Maria Ågren & Amy Louise Erickson (toim.) *Marital economy in Scandinavia and Britain, 1400-1900*. Aldershot: Ashgate, 175–189.
- Junnto, Anneli (1990) *Asuntokysymys Suomessa Topeliuksesta tulopolitiikkaan*. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisu no. 50. Helsinki: Valtion painatuskeskus, Asuntohallitus.
- Juvonen, Tuula (2002) *Varjoelämä ja julkisia salaisuuksia*. Tampere: Vastapaino.
- Kaarninen, Mervi (2008) *Punaorvot 1918*. Jyväskylä: Minerva.
- Kalliala, Marjatta (2012) *Lapsuus hoidossa? Aikuisten päätökset ja lasten kokemukset päivähoitossa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Karisto, Antti & Takala, Pentti & Haapola, Ilkka (2009) *Matkalla nykyaikaan. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipoliittikan muutos Suomessa*. Helsinki: WSOY.

- Keravuori, Kirsi (2015) "Rakkaat poikaiset." *Simon ja Wilhelmina Janssonin perhekirjeet egodokumentteina (1858–1887)*. Annales Universitatis Turkuensis C 411. Turku: Turun yliopisto, <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6211-2>. (haettu 5.10.2019).
- Komiteamietintö (KM 1952) *Vanhustenhuoltokomitean mietintö*. Helsinki.
- Kortteinen, Matti (1982) *Lähiö: Tutkimus elämäntapojen muutoksesta*. Helsinki: Otava.
- Kortteinen, Matti (1983) Turhapuro-syndrooma. *Alkoholipolitiikka* 48:2, 60–67.
- Koskela, Hille (2009) *Pelkkokierre. Pelon politiikka, turvamarkkinat ja kamppailu kaupunkitilasta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Koskinen, Seppo & Martelin, Tuija & Notkola, Irma-Leena & Notkola, Veijo & Pitkänen, Kari & Jalovaara, Marika & Mäenpää, Elina & Ruokolainen, Anne & Rynänen, Markku & Söderling, Ismo (toim.) (2007) *Suomen väestö*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kuronen, Marjo & Hokkanen, Tiina (2008) Vanhemmuuspuhe ja sukupuolen tutkimuksen vaikeus. Teoksessa Eija Sevón & Marianne Notko (toim.) *Perhesuhteet puntarissa*. Helsinki: Palmenia, 27–42.
- Lammi-Taskula, Johanna (2004) Sukupuolijärjestelmä, vanhempainvapaat ja isät. Teoksessa Ilana Aalto & Jani Kolehmainen (toim.) *Isäkirja. Mies, vanhemmuus ja sukupuoli*. Tampere: Vastapaino, 167–192.
- Latvala, Pauliina (2005) *Katse menneisyyteen: Folkloristinen tutkimus suvun muistitiedosta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1024. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lento, Reino (1951) Syntyneisyyden aleneminen ja sen alueelliset eroavuudet Suomessa vv. 1911–1940. Teoksessa *Väestöliiton vuosikirja III*. Helsinki: Väestöpoliittinen tutkimuslaitos, 17–36.
- Lähteenmäki, Maria (1997) *Mahdollisuuksien aika. Työläisnaiset ja yhteiskunnan muutos 1910 – 30-luvun Suomessa*. Bibliotheca Historica 2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Löfström, Jan (1999) *Sukupuoliero agraarikulttuurissa. "Se nyt vaan on semmonen"*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Malinen, Antti (2012) *Lapsen asialla aikuisten maailmassa. Jyväskylän perheneuvolan maakunnallinen historia*. Jyväskylä: Jyväskylän kaupunki.
- Malinen, Antti (2014) *Perheet ahtaalla. Asuntopula ja siihen sopeutuminen toisen maailmansodan jälkeisessä Helsingissä 1944–1948*. Väestötutkimuslaitoksen julkaisusarja D 59/2014. Helsinki: Väestöliitto.
- Malinen, Antti (2015) "Hyvä antaa vähästäkin". Sukulaisten tarjoama tilapäismajoitus Helsingissä. Teoksessa Kirsi-Maria Hytönen & Tuomas Laine-Frigren (toim.) *Työläisperhe arjessa ja kriiseissä*. Väki voimakas 28. Helsinki: Työväen Historian ja Perinteen Tutkimuksen Seura, 175–195.
- Malinen, Antti (2018) Marriage guidance, women and the problem(s) of returning soldier(s) in Finland, 1944–1946. *Scandinavian Journal of History* 32:1, 112–140.
- Malinen, Antti & Tamminen, Tuomo (2017) *Jälleenrakentajien lapset. Sotienjälkeinen Suomi lapsen silmin*. Helsinki: Gaudeamus.
- Marin, Marjatta (1994) Perhe ja moraali: vuosisata perhekeskustelua. Teoksessa Juha Virkki (toim.) *Ydinperheestä yksilöllistyyviin perheisiin*. Porvoo: WSOY, 10–23.
- Marin, Marjatta (1999) Perhe ja sen muutos suomalaisessa kulttuurissa. Teoksessa Marita Paunonen & Katri Vehviläinen-Julkunen (toim.) *Perhe hoitotyössä: teoria, tutkimus ja käytäntö*. Porvoo: WSOY, 43–60.
- Markkola, Pirjo (1994) *Työläiskodin synty: Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle*. Historiallisia Tutkimuksia 187. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Markkola, Pirjo (2014) Family duties in the history of poor relief and social legislation in Finland. Teoksessa Pauli Kettunen & Stein Kuhnle & Yan Ren (toim.) *Welfare institutions in China and in the Nordic Countries*. Nordwel Studies in Historical Welfare State Research 7. Helsinki: Nordic Centre of Excellence NordWel, 139–162.
- Melkas, Tuula (1992) *Valtion ja markkinoiden tuolla puolen. Kanssaihminen apu Suomessa 1980-luvun lopulla*. Helsinki: Tilastokeskus.

- Melkas, Tuula (2003) *Sosiaalisesta muodosta toiseen. Suomalaisen yksityiselämän sosiaalisuuden tarkastelua vuosilta 1986 ja 1994*. Tilastokeskus tutkimuksia 237. Tilastokeskus.
- Misztal, Barbara A. (2003) *Theories of social remembering*. Milton Keynes: Open University Press.
- Määttäen, Kirsti (1993) Äidit ja tyttäret, anopit ja miniät. Teoksessa Ulla Piela (toim.) *Aikanaisia. Kirjoituksia naisten omaelämäkertoista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 149–164.
- Niinivaara, Erkki (1945) Pintakuvasta syvyyskuvaan. Teoksessa Kusti Korhonen & Armo Nokkala (toim.) *Älä aja raiteissa. Nuoret papit ajan kysymysten äärellä*. Helsinki: Kristillinen palveluskeskus, 17–21.
- Nätkin, Ritva (2003) Moninaiset perhemuodot ja lapsen hyvä. Teoksessa Hannele Forsberg & Ritva Nätkin (toim.) *Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä*. Helsinki: Gaudeamus, 16–38.
- Ollila, Anne (1993) *Suomen kotien päivä valkenee...Marttajärjestö suomalaisessa yhteiskunnassa vuoteen 1939*. Historiallisia Tutkimuksia 173. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Ollila, Anne (1998) *Jalo velvollisuus. Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 711. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Peltola, Jarmo (2008) *Lama, pula ja työttömyys: tamperelaisperheiden toimeentulo 1928–1938. 1930-luvun lama teollisuuskaupungissa II*. Tampere: Tampere University Press.
- Pohjola, Kirsi (1999) *Naisten salaiset maailmat*. SoPHi. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Pulma, Panu (1987) Kerjuuluvasta perhekuntoutukseen. Lapsuuden yhteiskunnallistuminen ja lastensuojelun kehitys Suomessa. Teoksessa Panu Pulma & Oiva Turpeinen (kirj.) *Suomen lastensuojelun historia*. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto, 7–266.
- Pylkkänen, Anu (2012) *Vaihtoehto avioliitolle. Seksuaalisuudesta yhteistalouden määrittelyyn*. Tampere: Vastapaino.
- Rahikainen, Marjatta (2006) Maatalouden piit pitäjänhistorioiden valossa. Teoksessa Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.) *Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1092. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 153–175.
- Rantalaiho, Liisa (1994) Sukupuolisopimus ja Suomen malli. Teoksessa Anneli Anttonen & Lea Henriksson & Ritva Nätkin (toim.) *Naisten hyvinvointivaltio*. Tampere: Vastapaino, 9–30.
- Ritala-Koskinen, Aino (2009) Kuinka uusperhe kesytetään? Teoksessa Riitta Jallinoja (toim.) *Vieras perheessä*. Helsinki: Gaudeamus, 128–145.
- Ritamies, Marketta (2006) *Sinappikylystä ehkäisytablettiin. Suomalaisen perhesuunnittelun historia*. Helsinki: Väestöliitto.
- Räisänen, Arja-Liisa (1994) *Onnellisen avioliiton ehdot. Sukupuolijärjestelmän muodostumisprosessi suomalaisissa avioliitto- ja seksuaalivaltiosopissa 1865-1920*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Saarikangas, Kirsi (2006) *Eletyt tilat ja sukupuoli. Asukkaiden ja ympäristön kulttuurisia kohtaamisia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Saarimäki, Pasi (2010) *Naimisen normit, käytännöt ja konfliktit. Esiaviollinen ja aviollinen seksuaalisuus 1800-luvun lopun keski-suomalaisella maaseudulla*. Jyväskylä Studies in Humanities 138. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. <https://jyx.jyu.fi/dspace/handle/123456789/23241> (haettu 15.9.2019).
- Saarimäki, Pasi (2018) Bourgeois women and the question of divorce in Finland in the late 19th and early 20th centuries. *Scandinavian Journal of History* 43:1, 64–90.
- Sandström, Glenn & Gardarsdóttir, Ólöf (2018) Long-term perspectives on divorce in the Nordic Countries – Introduction. *Scandinavian Journal of History* 43:1, 1–17. <https://doi.org/10.1080/03468755.2017.1384661> (haettu 15.9.2019).
- Sköld, Johanna (2006) *Fosterbarnindustri eller männskokoärlek. Barn, familjer och utackorderingsbyrå i Stockholm 1890–1925*. Tukholma: Stockholms Universitet.
- Stark, Eija (2011) *Köyhyyden perintö. Tutkimus kulttuurisen tiedon sisällöistä ja jatkuvuudesta suomalaisissa elämäkertat ja sananlaskuaineistoissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Stark, Laura (2011) *The limits of patriarchy: How female networks of pilfering and gossip sparked the first debates on rural gender rights in the 19th century Finnish-language press*. Studia Fennica Ethnologica 13. Helsinki: Finnish Literature Society.

- Suometsä, Saara (1951) *Tilastollinen selvitys lastensuojelutoiminnan laajuudesta Suomen kunnissa vuoden 1948 lopussa*. Lastensuojelun Keskusliiton julkaisu no:8. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto.
- Suova, Maija (1945) Satatuhatta naista liikaa. *Kotikissa* 3/1945, 16–18.
- Tuomaala, Saara (2011) *Kamppailu yhteisestä koulusta ja oppivelvollisuudesta*. Teoksessa Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.) *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1800-luvulta 1960-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 95–110.
- Törrönen, Maritta (2012) *Onni on joka päivä. Lapsiperheen arki ja hyvinvointi*. Helsinki: Gaudeamus.
- Ulkuniemi, Seija (2005) *Valotetut elämät. Perhevalokuvan lajityyppiä pohtivat tilateokset dialogissa katsojien kanssa*. Acta Electronica Universitatis Lapponiensis 36. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Uotila, Merja (2013) *Kylän kummit: käsityöläisten kummiverkostot maaseutuyhteisön sosiaalisten suhteiden heijastajina 1800-luvun alkupuolella*. Teoksessa Jari Eilola & Laura-Kristiina Moilanen (toim.) *Yhteisöllisyyden perintö*. Historiallinen Arkisto 139. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 247–277.
- Valtonen, Heli (2004) *Minäkuvat, arvot ja mentaliteetit. Tutkimus 1900-luvun alussa syntyneiden toimihenkilönaisten omaelämäkertoista*. Jyväskylä studies in humanities 26. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Valvanne, Leena (1953) *Sosiaalisten tekijöiden merkitys raskaudenkeskeytystapauksissa*. *Duodecim* 1:61, 58–71.
- Vuori, Jaana (2004) *Isyyden mallit ja isien valinnat*. Teoksessa Ilana Aalto & Jani Kolehmainen (toim.) *Isäkirja. Mies, vanhemmuus ja sukupuoli*. Tampere: Vastapaino, 29–63.
- Yesilova, Katja (2009) *Ydinperheen politiikka*. Helsinki: Gaudeamus.